

*Empowered lives
Resilient nations.*

VLERËSIMI I RESURSEVE GJENETIKE TË BIMËVE NË SHQIPËRI

Raport i përgatitur nga Prof. Dr. Alban Ibraliu në kuadër të Projektit të UNDP-GEF
“Forcimi i burimeve njerëzore, kuadrit ligjor dhe kapaciteteve institucionale për
zbatimin e Protokollit të Nagojës” (Projekti global për ABS).

*Empowered lives
Resilient nations.*

VLERËSIMI I RESURSEVE GJENETIKE TË BIMËVE NË SHQIPËRI

SHQIPËRI, PRILL 2018

TABELA E PËRMBAJTJES

Përmbledhje Ekzekutive	10
Kapitulli 1. Hyrje	15
1.1 Shqipëria dhe sektori i saj bujqësor	16
1.2 Burimet gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë	21
1.3 Erozioni gjenetik i burimeve gjenetike bimore në Shqipëri	27
Kapitulli 2. Statusi i Ruajtjes dhe Menaxhimit in-situ	31
2.1 Vëzhgimi dhe inventarizimi i burimeve gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë	32
2.2 Zonat dhe speciet e mbrojtura shqiptare	33
2.2.1 Gjendja aktuale	33
2.2.2 Sistemi i zonave të mbrojtura në Shqipëri	33
2.2.3 Të afërmit e egër të kulturave dhe bimët e egra ushqimore në zonat e mbrojtura	37
2.3 Mangësitë dhe nevojat	37
Kapitulli 3. Statusi i ruajtjes ex-situ	38
3.1 Mbështetja e koleksionit të synuar të burimeve gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë	40
3.2 Mbështetja dhe zgjerimi i ruajtjes ex-situ të germplazmës	42
Kapitulli 4. Zhvillimi i bazës së të dhënave për BGJB-të në Shqipëri	45
4.1 Aktivitetet e kryera për përpilimin e hapave të parë drejt një baze shqiptare të të dhënave të BGJB-ve për strategjinë e ruajtjes së AEK-ve	49
4.2 Përfundimet e rastit studimor: dhe mësimet kryesore të nxjerra	50
4.3 Shqipëria drejt NATURA 2000	56

Kapitulli 5. Njohuritë tradicionale dhe burimet gjenetike bimore	59
5.1 Njohuritë tradicionale (NJT)	60
5.2 Identifikimi i NJT-ve dhe Procedurat e Dokumentimit	61
5.3 Aksesimi dhe ndarja e përfitimeve	62
5.4 Njohja dhe mbrojtja e ë drejtave të fermerëve	63
5.5 Të drejtat e pronësisë intelektuale (DPI)	64
5.6 Të drejtat e mbarështuesve të bimëve në Shqipëri	65
5.7 Përfitimet e përdorimit të burimeve gjenetike bimore, problemet dhe veprimet që duhet të ndërmerren	66
5.8 Problemet që lidhen me përdorimin e burimeve gjenetike bimore	67
5.9 Masat që duhet të ndërmerren për përdorimin e burimeve gjenetike bimore	67
5.10 Kontributi i burimeve gjenetike bimore në sigurinë ushqimore dhe bujqësinë e qëndrueshme	68
5.10.1 Kontributi në sigurinë ushqimore	68
5.10.2 Kontributi i burimeve gjenetike për një bujqësi të qëndrueshme	69
5.11 Futja e kultivarëve të rinj, sistemeve të furnizimit të farave dhe problemeve me varietetet indigjene të bimëve.	70
5.12 Transferimi i materialit gjenetik	71
Kapitulli 6. Përfundime dhe rekomandime	73
Bibliografia	76

SHKURTIMET

ANP	Aksesi dhe Ndarja e Përfitimeve
QTTB	Qendra e Transferimit të Teknologjive Bujqësorë
KB	Kopshti Botanik
CBD	Konventa për Diversitetin Biologjik
KAQMZH	Komisioni i Amerikës Qendrore për Mjedisin dhe Zhvillimin
GKKBN	Grupi Konsultativ për Kërkime Bujqësore Ndërkombëtare
CITES	Konventa për Tregtinë Ndërkombëtare të Llojeve të rrezikuara të Florës dhe Faunës së Egër
AEK	Të afërm të egër të kulturave
NJT	Njohuri Tradicionale
TNBGBUB	Traktati Ndërkombëtar për Burimet Gjenetike Bimore për Ushqimin dhe Bujqësinë
ECPGR	Programi Evropian i Bashkëpunimit për Burimet Gjenetike të Bimëve
BE	Bashkimi Evropian
FAO	Organizata e Ushqimit dhe Bujqësisë
PI	Pronësia Intelektuale
MPI	Menaxhimi i Pronësisë Intelektuale
DPI	Të Drejtat e Pronësisë Intelektuale
IPGRI	Instituti Ndërkombëtar i Resurseve Gjenetike Bimore
TNBGBUB	Traktati Ndërkombëtar për Burimet Gjenetike Bimore për Ushqimin dhe Bujqësinë
MBZHRAU	Ministria e Bujqësisë, Zhvillimit Rural dhe Administrimit të Ujërave
BGJK	Banka Gjenetike Kombëtare
BGBUB	Burimet gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë
BGJB	Burime Gjenetike Bimore
PIP	Pëlqimi Paraprak i Informuar
SEEDNET	Rrjeti i Zhvillimit për Evropën Juglindore
SIDA	Agjencia Suedeze për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ndërkombëtar
BB	Banka Botërore
BEU	Bimë të Egra të Ushqimore
WIEWS	Sistemi i Paralajmërimit të Hershëm për Burimet Gjenetike Bimore
OBT	Organizata Botërore e Tregtisë

TERMINOLOGJIA E PËRDORUR

TERMINOLOGJIA E PËRDORUR

“**Akses në burimet gjenetike**” nënkupton përdorimin e burimeve gjenetike për qëllime të kryerjes së çdo kërkimi dhe/ose zhvillimi mbi përbërjen gjenetike dhe/ose biokimike të burimeve gjenetike, përfshirë nëpërmjet përdorimit të bioteknologjisë. Ai përfshin gjithashtu kryerjen e çdo studimi dhe zhvillimi mbi derivatet e burimeve biologjike ose gjenetike.

“**Ndarje e përfitimeve**” nënkupton një angazhim për të kanalizuar një pjesë të drejtë dhe të barabartë të përfitimeve monetare ose jomonetare që rrjedhin nga përdorimi i NJT-së dhe BGJB-ve të mbajtësit e të drejtave, përfshirë kombet ose komunitetet burim, në njohje të rolit të tyre në ruajtjen dhe si kujdestarë të BGJB-ve dhe NJT-së përkatëse. Ndarja e tillë e përfitimeve do të kryhet në përputhje me legjislacionin e brendshëm dhe/ose kuadrin rregullator dhe të drejtat e njohura nga instrumentet ndërkombëtare përkatëse, siç janë KBD, Protokollin e Nagojës dhe TNBGJBUB.

“**Ruajtje**” nënkupton përdorimin e kontrolluar, mbrojtjen dhe zhvillimin e rezervave gjenetike të organizmave natyrorë dhe të kultivuar për të siguruar larinë dhe ndryshueshmërinë, dhe për vlerën aktuale dhe potenciale për mirëqenien e njeriut.

“**Të drejtat e fermerëve**” konsistojnë nga të drejtat zakonore të fermerëve, duke përfshirë të drejtat e fermerëve të njohura nga TNBGJBUB për të ruajtur, përdorur, shkëmbyer dhe shitur farërat dhe materialin shumë të ruajtur në fermë. Përfshihen gjithashtu të drejtat e tyre për t’u njohur, shpërblyer dhe mbështetur për kontributin e tyre në rezervat globale të burimeve gjenetike dhe në zhvillimin e varieteteve tregtare të bimëve, si të drejtat për të marrë pjesë në vendimmarrjen për çështje që lidhen me burimet gjenetike të kulturave.

“Shfrytëzim i burimeve gjenetike” nënkupton kryerjen e kërkimeve dhe zhvillimeve mbi përbërjen gjenetike dhe/ose biokimike të burimeve gjenetike, përfshirë nëpërmjet përdorimit të bioteknologjisë sipas përcaktimit në nenin 2 të KDB-së.

“F fermerët e komunitetit lokal” nënkupton çdo grup individësh, qoftë zyrtar ose jozyrtar, rezidentë ose jo, të organizuar ose të paorganizuar, monolitikë ose të larmishëm, por që kanë një interes të përbashkët në përdorimin, ruajtjen dhe përmirësimin e burimit gjenetik dhe të njohurive përkatëse, praktikës intelektuale dhe kulturës.

“Përdorim i qëndrueshëm” nënkupton përdorimin e përbërësve të diversitetit biologjik në një mënyrë dhe me një normë që nuk çon në përkeqësimin e diversitetit biologjik në afat të gjatë, duke ruajtur kështu potencialin e tij për t’iu përgjigjur nevojave dhe aspiratave të brezave të tanishëm dhe të ardhshëm.

“Njohuri tradicionale në lidhje me burimet biologjike” nënkupton njohuritë që një komunitet indigjen ose lokal akumulon brez pas brezi në një mjedis të caktuar. Ky përkufizim përfshin të gjitha format e njohurive - teknologjitë, ekspertizën, praktikat dhe besimet - që i mundësojnë komunitetit të arrijë mjete jetese të qëndrueshme në mjedisin e tyre.

“Shfrytëzim i burimeve gjenetike” nënkupton kryerjen e kërkimeve dhe zhvillimeve mbi përbërjen gjenetike dhe/ose biokimike të burimeve gjenetike, përfshirë nëpërmjet përdorimit të bioteknologjisë sipas përcaktimit në nenin 2 të KDB-së.

“Variete” nënkupton një grupim bimësh brenda një kategorie të vetme botanike (taksoni) të nivelit më të ulët të njohur, i përcaktuar nga shprehja e riprodhueshme e karakteristikave të tij dalluese dhe karakteristikave të tjera gjenetike.

PËRMBLEDHJE EKZEKUTIVE

Termi **Burime Gjenetike** i referohet çdo materiali biologjik që përmban gjenet dhe/ose materialin metabolik që mund të rrjedhë nga gjenet. Ato bëjnë pjesë në fushën e zbatimit të Protokollit të Nagojës për aksesin në burimet gjenetike dhe ndarjen e drejtë dhe të barabartë të përfitimeve që rrjedhin nga përdorimi i tyre (Protokollin e Nagojës për ANP-në) sa herë që ato përdoren për kërkime ose për zhvillimin e produktit.

“Material gjenetik” i referohet çdo materiali me origjinë bimore, shtazore, mikrobike ose tjetër që përmban njësi funksionale të trashëgimisë.

Protokollin e Nagojës për ANP-në vlen për burimet gjenetike të të gjitha organizmave, duke përjashtuar njerëzit, brenda të gjitha zonave gjeografike të palëve kontraktuese. Në përputhje me Konventën për Diversitetin Biologjik dhe Protokollin e Nagojës, materiali gjenetik dhe burimet gjenetike përkufizohen si më poshtë vijon: “Material gjenetik” i referohet çdo materiali me origjinë bimore, shtazore, mikrobike ose tjetër që përmban njësi funksionale të trashëgimisë. “Burime gjenetike” i referohen materialit gjenetik me vlerë aktuale ose potenciale. Dekreti nr. 511/2014 i Parlamentit Evropian dhe Këshillit (BE 2014) përdor të njëjtat përkufizime.

Në praktikë, kjo do të thotë që çdo çështje biologjike mund të bëjë pjesë në fushën e zbatimit të Protokollit të Nagojës (PN) nëse aktivitetet e kërkimit dhe/ose zhvillimit të produktit synohen të zhvillohen në gjenet e tij ose produktet metabolike që rrjedhin prej tyre. Sidoqoftë, vende të ndryshme mund të kenë interpretime të ndryshme të burimeve gjenetike. Nëse interpretimet e përkufizimeve të përdorura nga vendet ndryshojnë nga njëri vend në tjetrin, zbatohet legjislacioni i palës kontraktore që siguron burime të tilla, që është vendi i origjinës (PN, neni 5.1).

Që nga hyrja në fuqi e Konventës për Diversitetin Biologjik (KDB) në vitin 1992, është rritur ndërgjegjësimi për vlerën e NJT të lidhur me burimet biologjike, rolin e mbrojtjes

së Pronësisë Intelektuale (PI) dhe nevojën për krijimin e mekanizmave për të siguruar ndarje të drejtë e të barabartë të përfitimeve që rrjedhin nga përdorimi i burimeve biologjike. Nga ana tjetër, marrëveshja për aspektet tregtare të të drejtave të pronësisë intelektuale (TRIPS) e miratuar nga Organizata Botërore e Tregtisë (OBT) në vitin 1994, dhe e cila është ratifikuar gjerësisht, përmban dispozita për standardet minimale të mbrojtjes së të drejtave intelektuale, përfshirë zgjerimin e mbrojtjes me patentë të materialeve bimore ose duke siguruar mbrojtje *sui generis* siç është rasti me Konventën e Unionit Ndërkombëtar për Mbrojtjen e Varieteteve të Reja të Bimëve (UPOV). Për më tepër, Traktati Ndërkombëtar për Burimet Gjenetike Bimore për Ushqimin dhe Bujqësinë (TNBGJBUB) përmban dispozita për të drejtat e fermerëve dhe thekson më tej ndarjen e drejtë dhe të barabartë të përfitimeve që rrjedhin nga përdorimi i burimeve gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë.

Protokolli i Nagojës për ANP-të, një marrëveshje në kuadrin e Konventës për Diversitetin Biologjik, u miratua më 29 tetor 2010 në Nagoja (Japoni) dhe hyri në fuqi më 12 tetor 2014. Ai siguron një kuadër ligjor transparent për zbatimin efektiv të objektivit të 3-të të Konventës për Diversitetin Biologjik (KDB), ndarjen e drejtë dhe të barabartë të përfitimeve që rezultojnë nga përdorimi i burimeve gjenetike. Protokolli zbatohet për burimet gjenetike që mbulohen nga KDB-ja dhe për përfitimet që rrjedhin nga përdorimi i tyre. Ai mbulon gjithashtu njohuritë tradicionale (NJT) të lidhura me burimet gjenetike të mbajtura nga komunitetet autoktone dhe lokale. Palët kontraktuese të Protokollit të Nagojës duhet të përmbushin detyrimet themelore për të marrë masa lidhur me aksesin në burimet gjenetike, ndarjen e përfitimeve dhe pajtueshmërinë, ndër të tjera.

Burimet gjenetike përdoren për një gamë të gjerë qëllimesh, nga një gamë e gjerë grupesh të ndryshme interesi me interesa të ndryshme. Njohuritë tradicionale të lidhura me burimet gjenetike janë të rëndësishme në raste specifike, por në përgjithësi kanë një rëndësi të kufizuar. Grupe të shumta interesi (p.sh. komunitetet publike, private, jofitimprurëse, lokale) ndërhyjnë në faza të ndryshme të zinxhirit të vlerës së burimeve gjenetike. Ky zinxhir i vlerës varion nga mbledhja, ruajtja dhe vënia në dispozicion e burimeve gjenetike për kërkime dhe zhvillim, të kërkimet themelore dhe të aplikuar mbi burimet gjenetike, dhe deri të zhvillimi dhe tregtimi në fund i produkteve dhe shërbimeve që rezultojnë nga përdorimi i burimeve gjenetike.

TNGBUB

përmban dispozita për të drejtat e fermerëve dhe thekson më tej ndarjen e drejtë dhe të barabartë të përfitimeve që rrjedhin nga përdorimi i burimeve gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë.

Shqipëria ka një sipërfaqe totale prej
28 748 km²
me një popullsi prej rreth
2,87 milionë
banorë.

Shqipëria është një vend në Evropën Juglindore që kufizohet me Malin e Zi në veriperëndim, Kosovën në verilindje, Maqedoninë në lindje dhe Greqinë në jug dhe juglindje. Ajo laget nga Deti Adriatik në perëndim dhe Deti Jon në jugperëndim. Vendi ka një sipërfaqe totale prej 28 748 km², me një popullsi prej rreth 2,87 milionë banorë. Pjesa më e madhe e territorit të vendit është kodrinore dhe malore. Ultësirat bregdetare kanë klimë tipike mesdhetare, ndërsa zonat malore kanë klimë kontinentale. Për shkak të ndryshueshmërisë së klimës dhe territorit, vendi është shumë i pasur për sa i përket florës dhe rriten kultura të ndryshme.

Sektori bujqësor është shumë i rëndësishëm për ekonominë pasi siguron punësim për më shumë se gjysmën e fuqisë punëtore aktive në vend. Pjesa dërrmuese e fermave janë të vogla (<2 ha) dhe prodhimi i tyre përdoret pjesërisht për konsum vetjak dhe pjesërisht për tregtim. Në përgjithësi, fermerët kultivojnë një përzierje të kulturave vjetore dhe shumëvjeçare, të tilla si gruri, misri, fasulja, perimet, jonxha, pemët frutore, ullinjët etj.

Megjithëse vendi është shumë i pasur me burime gjenetike bimore, duhet të theksohet se interesi dhe vëmendja për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të këtyre burimeve mori hov në vitet '90. Pas themelimit të Bankës Gjenetike Kombëtare në vitin 1998, janë ndërmarrë përpjekje të konsiderueshme për të identifikuar, mbledhur dhe ruajtur burimet gjenetike bimore për ushqim dhe bujqësi. Sidoqoftë, këto burime, të cilat janë baza e sigurisë ushqimore, përballen ende me probleme dhe kërcënime serioze që kërkojnë monitorim të vazhdueshëm, si dhe përpjekje të koordinuara në nivel kombëtar dhe ndërkombëtar.

Në lidhje me ruajtjen e burimeve gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë (BGJBUB) në Shqipëri, përpjekjet më të mëdha i janë kushtuar ruajtjes ex-situ, të ndërmarrë nga Banka Gjenetike Kombëtare, e cila është nën përgjegjësinë e Universitetit Bujqësor të Tiranës dhe pesë Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore (QTTB), nën përgjegjësinë e Ministrisë së Bujqësisë, Zhvillimit Rural dhe Administrimit të Ujërave (MBZHRAU).

Inventari kombëtar shqiptar i koleksioneve bazë përfshin gjithsej 4105 aksesione. Nga këto, 3219 aksesione mbahen si farëra në ruajtje afatgjatë në Bankën Gjenetike

Shqipëria renditet e treta në botë për përqendrimin e bimëve mjekësore dhe aromatike, të afërmve bimorë të egër me përparësi (AEK), dhe parqet kombëtare dhe zonat e mbrojtura mbulojnë më shumë se 80 000 hektarë.

Kombëtare dhe 886 aksionet e mbetura ruhen në koleksionin fushor (614 nga Banka Gjenetike Kombëtare dhe 272 nga QTTB Vlorë). Koleksionet e punës me rreth 8000 aksione farërash, kryesisht grurë, fasule dhe perime, mbahen në QTTB Lushnjë.

Që nga viti 2003, janë kryer disa misione grumbullimi me mbështetjen e Bankës Botërore (BB), Organizatës së Ushqimit dhe Bujqësisë (FAO), Agjencisë Suedeze për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ndërkombëtar (SIDA) dhe MBZHRAU. Këto misione kanë kontribuar në mënyrë të konsiderueshme në rritjen e mbulimit dhe diversitetit të germplazmës së ruajtur në Bankën Gjenetike Kombëtare, në veçanti të germplazmës nga varietetet e kulturave lokale dhe të afërmve të egër të tyre, si dhe speciet bimore mjekësore dhe aromatike.

Gjatë zbatimit të programit të parë në Shqipëri për mbledhjen dhe vlerësimin e germplazmës së bimëve aromatike dhe/ose mjekësore të mbështetur nga Banka Botërore në kuadër të Projektit të Shërbimeve Bujqësore (2003-2005), u mbledhën 480 mostra, të cilat karakterizohen nga ndryshimet e tyre fenotipike dhe veçori të tjera. Këto aktivitete kanë kontribuar në plotësimin e koleksioneve ex situ të burimeve gjenetike bimore të kulturave të tokave të punueshme, bimëve foragjere etj. Gjatë zbatimit të projektit SEEDNet (2005-2011), u krijua koleksioni kombëtar i pemëve frutore në Bankën Gjenetike Kombëtare.

Pavarësisht këtyre arritjeve, mendohet se nuk është kryer shumë kujdes për një diversitet të madh të BGJBUB-së në Shqipëri. Në të vërtetë, gjendja e BGJBUB-së in-situ duket mjaft problematike. Shqipëria renditet e treta në botë për përqendrimin e bimëve mjekësore dhe aromatike, të afërmve bimorë të egër me përparësi (AEK),

**Nga viti
2003**

janë kryer disa misione grumbullimi me mbështetjen e Bankës Botërore (BB), Organizatës së Ushqimit dhe Bujqësisë (FAO), Agjencisë Suedeze për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ndërkombëtar (SIDA) dhe MBZHRAU.

dhe parqet kombëtare dhe zonat e mbrojtura mbulojnë më shumë se 80 000 hektarë. Sidoqoftë, planet e menaxhimit të këtyre zonave nuk trajtojnë menaxhimin e AEK dhe bimëve të egra ushqimore (BEU), dy rezerva shumë të rëndësishme gjenesh, të cilët përbëjnë një burim kryesor të diversitetit adaptiv që është veçanërisht në rrezik nëse nuk ruhet në mënyrën e duhur.

Në rrethanat me të cilat përballet aktualisht vendi, përkatësisht një klimë në ndryshim dhe mungesa në rritje e burimeve njerëzore dhe financiare, përdorimi i qëndrueshëm i BGJBUB-së është me rëndësi të madhe dhe mund të ofrojë mundësi të shkëlqyera. Përdorimi i qëndrueshëm i BGJBUB-së përfshin zhvillimin dhe/ose thjesht futjen dhe testimin e varieteteve të reja të bimëve. Kjo varet kryesisht nga fermerët dhe blegtorët që kanë akses në diversitetin gjenetik për të zhvilluar dhe rritur varietete adaptive dhe më produktive, të afta të përdorin sasi më të ulëta të inputeve në një mjedis në ndryshim ku dëmtuesit dhe sëmundjet janë gjithnjë e më agresive. Gjithashtu, BGJBUB mund të përdoret në mënyrë të qëndrueshme përmes prezantimit të tyre të drejtpërdrejtë për prodhimin në fermë, për ripërtëritjen e tokës. Varietetet tradicionale dhe lokale luajnë gjithashtu një rol të rëndësishëm social dhe kulturor.

Mungesa e një strategjie kombëtare dhe programeve për koleksionin, ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të burimeve gjenetike bimore, së bashku me mungesën e fondeve, mungesën e koordinimit ndërinstytucional, mungesën e ndërgjegjësimit publik dhe kapacitetet e kufizuara njerëzore të disponueshme për t'u marrë me menaxhimin e BGJBUB, mbeten një çështje serioze dhe urgjente për Shqipërinë, që duhet të trajtohet në të ardhmen e afërt.

1. Hyrje

Galanthus Nivalis

HYRJE

1.1. SHQIPËRIA DHE SEKTORI I SAJ BUJQËSOR

Shqipëria është një vend i vogël mesdhetar, i cili shtrihet në pjesën juglindore të Evropës (pjesa perëndimore e Gadishullit të Ballkanit), përgjatë bregdetit lindor të deteve Adriatik dhe Jon, midis gjerësisë gjeografike 42°39'N dhe 39°38'N dhe gjatësisë 21°40'E dhe 19°16'E. Ajo ka një sipërfaqe prej 28 748 km², nga të cilat 27 400 km² është tokësore, e ndarë si më poshtë:

25%

fusha

47%

kodra

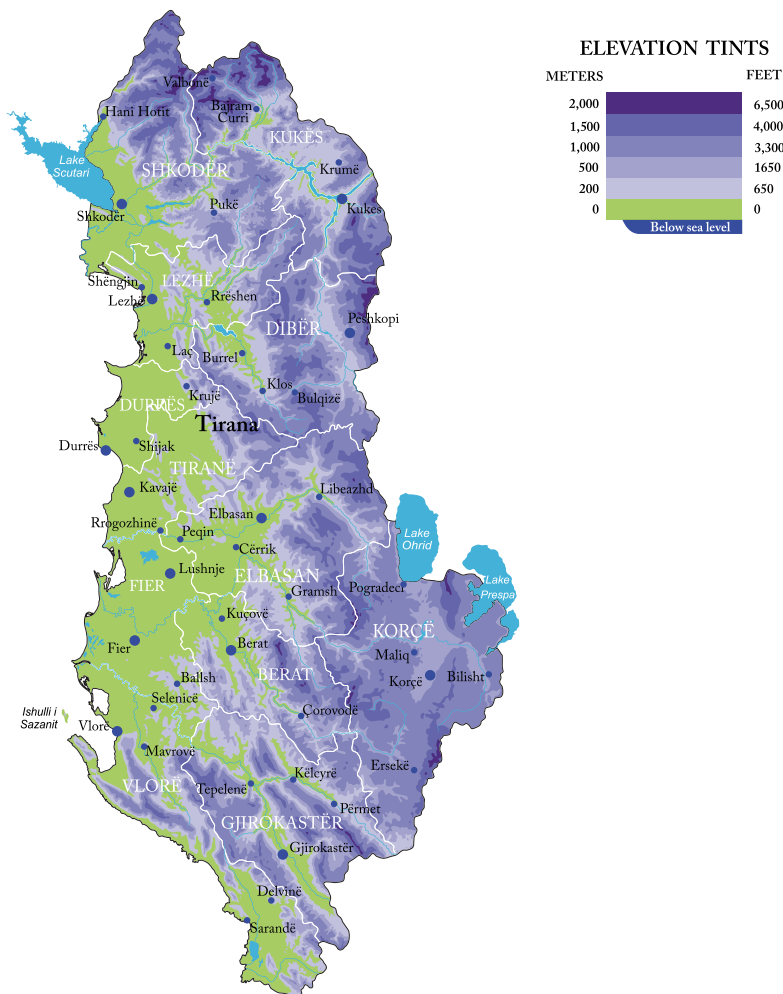
28%

male

Pjesa tjetër e territorit, me një sipërfaqe prej 1348 km², përfaqësohet nga ujërat. Kufiri i Shqipërisë është 1094 km, nga të cilat 657 km janë kufi tokësor, 316 km kufi detar, 48 km kufi lumor, dhe 72 km kufi liqenor. Shqipëria është një vend mesdhetar; ndodhet vetëm 72 km nga Gadishulli Apenin (pika më e afërt është Kanali i Otrantos). Gjatësia e Shqipërisë (Veri-Jug) është 340 km dhe gjerësia (Lindje-Perëndim) është 148 km. Në veri dhe veriperëndim Shqipëria kufizohet nga Mali i Zi, në verilindje kufizohet nga Kosova, në lindje kufizohet nga Maqedonia e Veriut dhe në jug dhe juglindje kufizohet nga Greqia (Fig. 1).

Fig.1. Harta e Shqipërisë

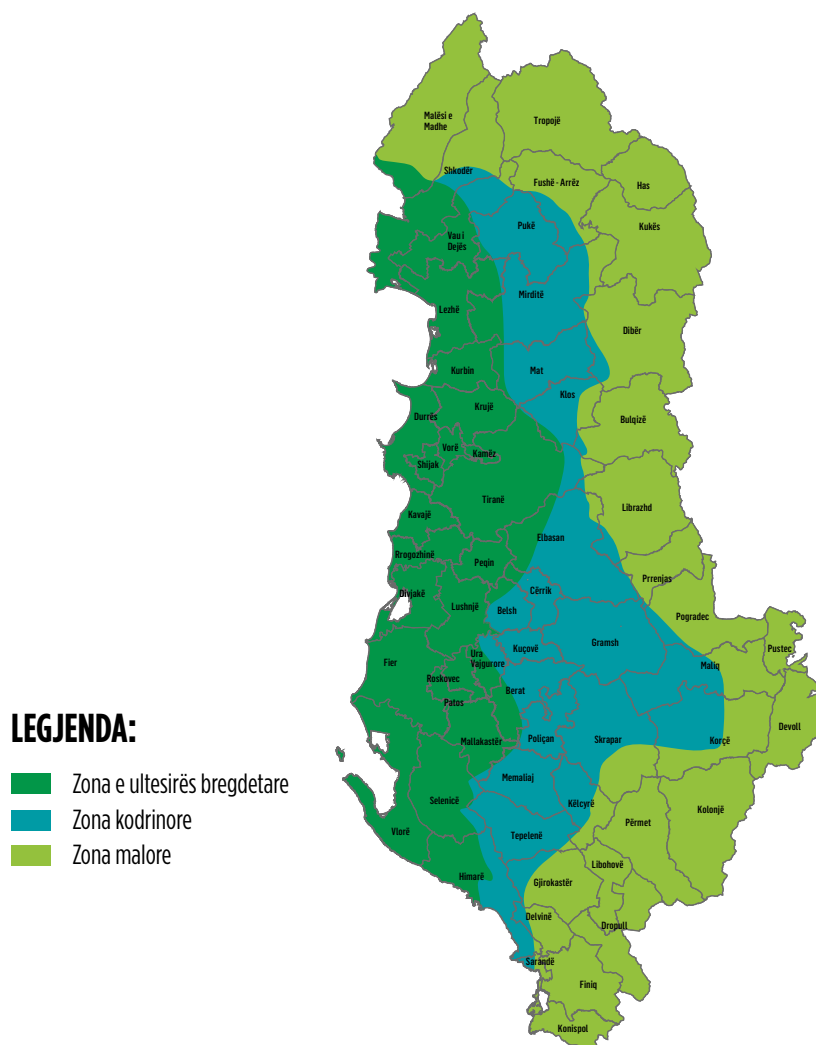
Shqipëria është kryesisht një vend malor: malet dhe kodrat zënë 76,6% të territorit të saj. Lartësia mesatare e Shqipërisë është 708 m mbi nivelin e detit. Malet mbizotërojnë territorin me një lartësi mesatare nën 2000 m dhe më të ulët se 1000 m. Maja më e lartë është Korabi, 2751 m, e cila ndodhet në Alpet Shqiptare. Malet zënë të gjithë pjesët veriore dhe të brendshme dhe zonat pyjore të Shqipërisë, ndërsa fushat shtrihen kryesisht përgjatë brigjeve të Adriatikut, nga Hani i Hotit në veri deri në Vlorë dhe luginën e Delvinës në Jug. Rrafshinat me lartësi më të madhe se 800 m gjenden në luginën e Korçës (shih fig. 2). Shqipëria ka më shumë se 150 lumenj dhe përrenj që kalojnë nëpër territorin e saj dhe derdhen në detet Adriatik dhe Jon. Luginat shtrihen kryesisht nga veriu në perëndim.

Shqipëria ka më shumë se

150

lumenj dhe përrenj që kalojnë nëpër territorin e saj dhe derdhen në detet Adriatik dhe Jon.

Fig.2. Zonat agro-ekologjike të Shqipërisë

LEGJENDA:

- Zona e ultesisrës bregdetare
- Zona kodrinore
- Zona malore

sipërfaqja mesatare
e tokës bujqësore
për frymë është
**nën
0.2ha,**
më e vogla në të
gjithë Evropën

Shqipëria zë një sipërfaqe të përgjithshme tokësore prej 2 875 000 ha, nga të cilat 699 000 ha (24% e sipërfaqes totale tokësore) janë tokë bujqësore; 1 041 000 ha (36%) pyje; 423 000 ha (15%) livadhe dhe kullota dhe 712 000 ha (25%) zona të tjera tokësore (zona urbane, toka joproductive, ujëra të brendshme etj). Toka e punueshme mbulon një sipërfaqe prej 578 000 ha (82,69% e tokave bujqësore) dhe 121 000 ha (17,31%) janë të kultivuara me pemë frutore dhe vreshta. Prandaj, sipërfaqja mesatare e tokës bujqësore për frymë është nën 0,2 ha, më e vogla në të gjithë Evropën.

Sipas hartës së relievit, tokat bujqësore përbëhen nga sa vijon:

43.3%

(304 000 ha)
tokë fushore

34%

(239 000 ha)
tokë kodrinore

22.7%

(159 000 ha)
tokë malore

Shqipëria ka një klimë mesdhetare, e cila karakterizohet nga dimër i butë me reshje të bollshme dhe verë e nxehtë dhe e thatë. Reshjet totale vjetore janë rreth 1500 mm. Vendi ka burime relativisht të bollshme të ujit të freskët (shtatë lumenj kryesorë kalojnë nga lindja në perëndim).

Si rezultat i pozitës gjeografike mesdhetare shumë të përshtatshme, tipareve tokësore dhe relievit të ndryshueshëm, si dhe klimës shumë të ndryshueshme, Shqipëria karakterizohet nga një ekosistem i pasur me florë të larmishme. Ajo ka një numër të konsiderueshëm kultivarësh primitivë, popullatash vendase dhe speciejsh të egra. Kultivarët primitivë dhe popullatat vendase kultivohen kryesisht në kopshtet e fermerëve në fshatrat malorë më të largët të vendit.

Pavarësisht sipërfaqes së vogël, Shqipëria ka një florë dhe diversitet biologjik të pasur. Kjo është për shkak të pozicionit të saj gjeografik në rajonin e Mesdheut dhe në Gadishullin e Ballkanit, si dhe të llojeve të larmishme të peizazhit (Paparasito et al. 1988). Flora e Shqipërisë përfshin rreth 3250 lloje bimësh ose rreth 30% të florës së Evropës (Paparasito et al. 1988), nga të cilat 30 janë lloje endemike dhe rreth 180 lloje nënendemike (Vangjeli et al. 1995).

Spektori bujqësor vazhdon të jetë një nga sektorët më të rëndësishëm të ekonomisë dhe kontribuon me rreth 22% të PBB-së (viti 2014), duke siguruar punësim për më shumë se gjysmën e fuqisë punëtore aktive në vend. Reforma e tokës bujqësore e zbatuar pas vitit 1990 krijoi një fragmentarizim të tokës bujqësore në mijëra ferma të vogla familjare, gjë që karakterizon sektorin e bujqësisë.

Flora e Shqipërisë
përfshin rreth

3250

Iloje bimësh ose rreth
30% të florës së Evropës
(Paparasito et al. 1988),
nga të cilat 30 janë lloje
endemike dhe rreth
180 lloje nënendemike
(Vangjeli et al. 1995).

Prodhimi është i orientuar kryesisht për konsum familjar dhe tregtim. Në përgjithësi, fermerët kultivojnë një përzierje të kulturave vjetore dhe shumëvjeçare, të tilla si gruri, misri, perimet, jonxha dhe pemët frutore. Sektori i blegtorisë karakterizohet nga prodhimi i gjedhëve dhe shpendëve.

Aktivitetet bujqësore, të cilat kryesisht drejtohen nga fermerë individualë, vitet e fundit kanë pësuar një zgjerim të vazhdueshëm të kooperativave mes fermave për blerjen dhe tregtimin e inputeve dhe produkteve bujqësore. Disa agrobiznese që synojnë prodhimin e perimeve, pemishteve dhe vreshtave dhe në disa raste të produkteve të bulmetit, zhvillohen nga ndërmarrjet familjare të pronarëve të tokave. Një funksionim i tillë i orientuar drejt tregut i fermave po rritet gradualisht në numër edhe pse kjo pengohet nga madhësia e fermës e cila, mesatarisht, ka një hapësirë prej 2-3 ha.

Për sa i përket zonës së kultivuar, kulturat bujqësore kryesore janë: kulturat foragjere 35% të sipërfaqes së kultivuar me rendiment mesatar 23,2 t / ha, grurë 20% me rendiment mesatar 4,2 t / ha, misër 13% me rendiment mesatar prej 5,1 t / ha, perime 8% me rendiment mesatar 26,6 t / ha dhe fasule e bardhë 4% me rendiment mesatar 1,5 t / ha. Pjesa tjetër (rreth 20%) është e mbjellë me pemë frutore, ullinj dhe vreshta.¹

5 vitet e fundit,
sipërfaqja e
kultivimit të grurit
është zvogëluar me

10%

Gjatë 15 viteve të fundit, sipërfaqja në hektarë e përdorur për bujqësi individuale ka ndryshuar si rezultat i rritjes së kërkesës së tregut për produkte blegtorale, fruta dhe perime. Kultivimet e drithërave janë ulur ndjeshëm: vetëm në 5 vitet e fundit, sipërfaqja e kultivimit të grurit është zvogëluar me 10%. Gjatë të njëjtës periudhë, sipërfaqja e kultivimit të kulturave foragjere është rritur me më shumë se 18%.

Sistemet e prodhimit dhe shpërndarjes së farave bazohen tërësisht te operatorët privatë të cilët merren me importimin dhe tregtimin e farave të nevojshme për kultivim nga fermerët. Shqipëria përbën një treg të vogël dhe gati 80% e nevojave për farëra plotësohen nga importet. 20% i mbetur plotësohet nga farat e ruajtura nga vetë fermerët. Në vend thuajse nuk ekzistojnë programe të mbarështimit të bimëve dhe të gjithë kultivarët e rinj të futur në vend vitet e kaluara kanë ardhur nga jashtë.

1. Ministria e Bujqësisë, Vjetari Statistikor 2017

Rendimentet e të kulturave varen në një masë të madhe nga cilësia e farës që përdoret për kultivim. Bazuar në të dhënat statistikore, rreth 89% e tokës së punueshme të kultivuar me grurë mbillet me farëra të një cilësie të pacertifikuar; për misrin kjo përqindje zvogëlohet në rreth 13%, pasi më shumë se 85% e të kulturave vjen nga fara hibride të importuara. Për kulturat e perimeve, rreth 17% e sipërfaqes është e kultivuar me fara të një cilësie të pacertifikuar. Duhet të theksohet se një pjesë e mirë e tokës së punueshme, veçanërisht në zonat e thella malore, kultivohet me varietete lokale të perimeve, misrit dhe pemëve frutore.

Për kulturat e perimeve,

rreth
17%

e sipërfaqes është e kultivuar me fara të një cilësie të pacertifikuar.

Me gjithë përparimin e bërë në sektorin e bujqësisë, fermerët ende vazhdojnë të përballen me shumë pengesa që janë jashtë kontrollit të tyre. Këto përfshijnë, ndër të tjera, pronat e vogla dhe të fragmentuara, aksesit i kufizuar në tregje dhe marrëdhëniet e zhvilluara dobët me agrobizneset në zinxhirët e furnizimit tregtar dhe bujqësor, qasja e kufizuar në kredi dhe infrastruktura e dobët rurale.

Shqipëria aktualisht është një vend kandidat për anëtarësim në Bashkimin Evropian, dhe në këtë kontekst, sektori bujqësor po përballlet me sfida të mëdha. Këto sfida kanë të bëjnë me nivelin e ulët të teknologjisë së përdorur në bujqësi, përfshirë mekanizimin, si dhe standardet e ulëta të aplikuara në prodhim, sigurinë ushqimore dhe mbrojtjen e konsumatorit, si dhe me rritjen e konkurrencës nga produktet që vijnë nga jashtë.

1.2. BURIMET GJENETIKE BIMORE PËR USHQIMIN DHE BUJQËSINË

Aktualisht përdoren rreth 7000 lloje bimësh në të gjithë botën. Kjo shifër nuk përfshin bimë zbukuruese dhe shkurret. Që nga fillimi i bujqësisë gati 10 mijë vjet më parë, ka qenë e mundur të krijohet një larmi e madhe varietetesh dhe ekotipesh specifike rajonale nga speciet e kultivuara. Që në lashtësi, njerëzit kanë përdorur gjithashtu një numër të konsiderueshëm të specieve të egra për ushqim dhe lëndë të parë. Menaxhimi i kullotave dhe pyjeve bazohet në speciet e egra, dhe në këtë kontekst shumë specie të egra kanë vlera të mëdha përdorimi. Si rezultat, burimet gjenetike kanë rëndësi ekonomike dhe ekologjike. Nga 3250 specie bimore që ekzistojnë në Shqipëri, vlerësohet se rreth 700 specie konsiderohen si burime gjenetike bimore për ushqim dhe bujqësi. Aktualisht, në

Nga 3250

specie bimore
që ekzistojnë në
Shqipëri, vlerësohet
se rreth 700 specie
konsiderohen si
burime gjenetike
bimore për ushqim
dhe bujqësi.

vend kultivohen rreth 15 specie të punueshme, 15 specie foragjere, 35 specie perimesh dhe 20 specie pemësh frutorë. Përveç këtyre specieve bujqësore, bimët mjekësore dhe aromatike (BMA), të cilat gjenden gjerësisht në vend, përbëjnë një burim të rëndësishëm natyror ekonomik, i cili nuk shfrytëzohet gjerësisht dhe në mënyrë të qëndrueshme. Më shumë se 300 lloje të BMA-ve i përkasin florës shqiptare që gjendet në natyrë. Ato janë burime të rëndësishme natyrore dhe ekonomike të vendit. Rreth 182 nga këto specie janë mjaft të përhapura dhe shumë prej tyre korren dhe eksportohen.

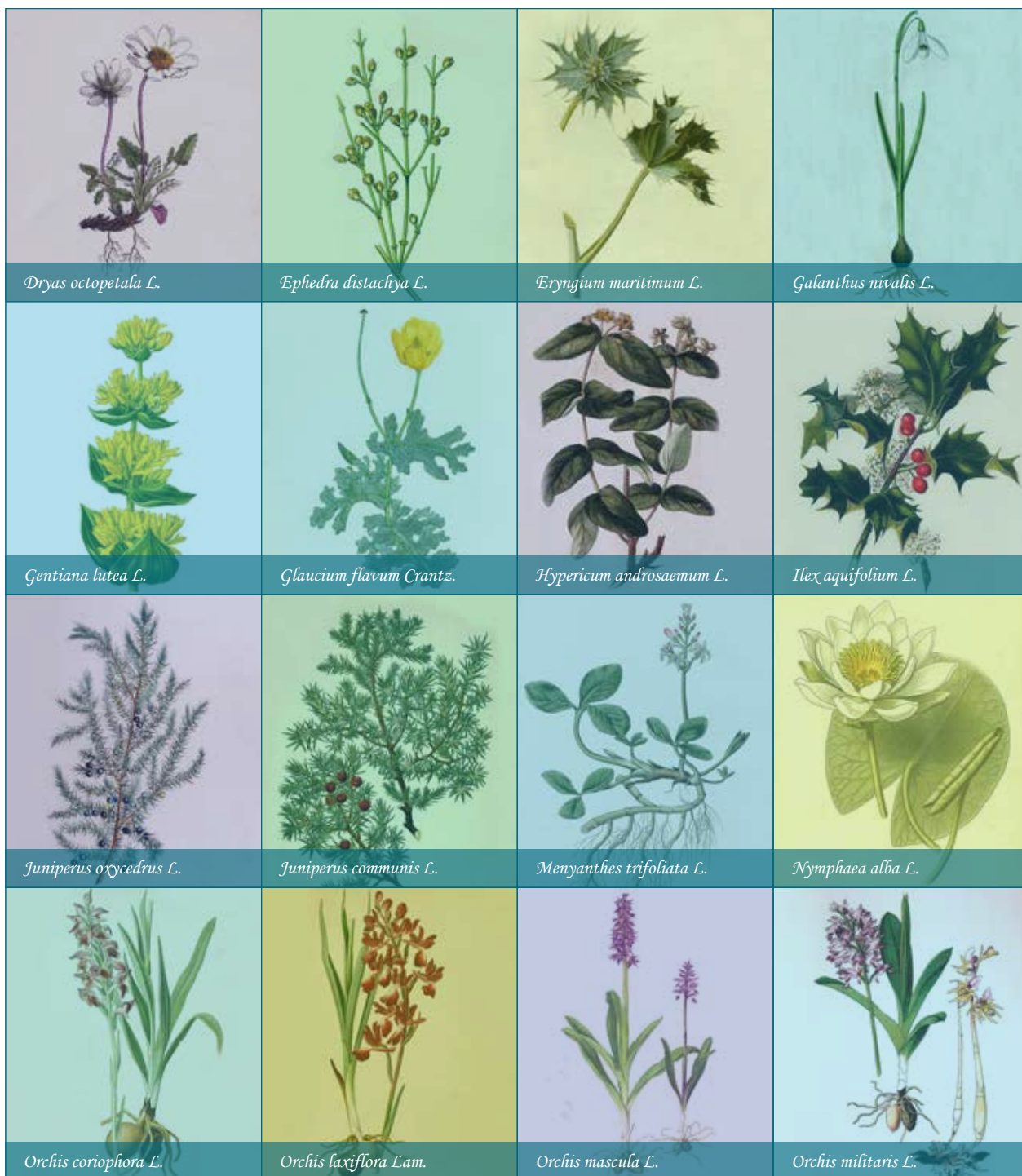
Një problem i madh me mbledhjen e BMA-ve ka të bëjë me korrjen e hershme dhe korrjen e bimëve me gjithë kërcell. Të etur për të korrur sa më shumë sasi të BMA-ve, korrësit nuk ndjekin praktikat e duhura të korrjes. Shumë mbledhës të palicensuar blejnë barëra mjekësore edhe nëse ato janë të një cilësie të dobët. Pra, korrësit inkurajohen ta mbledhin prodhimin më herët dhe nuk zbatojnë praktikat e duhura të korrjes. Kjo jo vetëm që ndikon në cilësinë e BMA-ve të mbledhura, por gjithashtu shkakton dëme në popullatat e egra. Sipas intervistave të ekspertëve dhe diskutimeve me grupet e fokusit, korrja në fund të verës ose në fillim të vjeshtës dëmton rëndë qëndrueshmërinë e bimëve të egra.

Shumë bimë aromatike dhe mjekësore shqiptare të rëndësishme janë mbledhur mbi nivelet e lejuara, deri në atë pikë sa rezerva natyrore shqiptare është etiketuar si “e kërcënuar”, si në rastet e *Salvia officinalis* L., *Sideritis raeseri* Boiss dhe Heldr, *Origanum vulgare* L., *Gentiana lutea* L. Teknikat e korrjes shpesh mund të rrisin edhe më shumë kërcënimin ndaj BMA-ve duke shkaktuar nivele të panevojshme të dëmtimit, ku shkëlja e tërë bimës për të përdorur vetëm pjesët ajrore të saj shkakton një varfërim të panevojshëm të niveleve të popullatës së specieve, si dhe dëmtimin e shtresës së sipërme të tokës. Këto bimë kërcënohen gjithashtu edhe nga fakti se janë pjesë e habitateve ku ka një ndikim të fortë njerëzor, p.sh. prerje, kullotje intensive dhe shpyllëzime në disa vende me qëllim krijimin e tokës së punueshme për kultivimin e bimëve bujqësore, ose nga praktikat e dëmshme të mbledhjes. Ndryshimet e habitatit në pjesën më të madhe të Shqipërisë kanë shkatërruar gjithashtu nivelet e popullatës së specieve. Në dy dekadat e fundit disa bimë preken nga fenomeni i erozionit gjenetik. Gjashtëdhjetë e tetë specie mjekësore kanë statusin e specieve të rrezikuara dhe 40 BMA janë përfshirë në Librin e Kuq (Table 1). Korrësit zakonisht përdorin drapër për të korrur sherbelën dhe përfundojnë duke prerë të tërë bimën, duke rrezikuar qëndrueshmërinë. Si rregull, sipas ekspertëve të intervistuar, korrja duhet të bëhet me dorë, në mënyrë që të mblidhen gjethet ndërsa trupi i bimës së sherbelës të lihet i paprekur.

Trajtimi pas korrjes karakterizohet nga ndotja dhe cilësia e dobët, të cilat shfaqen si sfida tjetër. Sidoqoftë, ekziston një prirje pozitive, ku mbledhësit rajonalë kanë investuar në pajisjet tharëse brenda depove të tyre dhe i përdorin ato për të tharë bimët e kultivuara dhe gjithashtu bimët e egra të blera nga korrësit. Nga ana tjetër, në zonat malore ku një pjesë e madhe e popullsisë është larguar, mbledhja e BMA-ve të egra ka rënë. Përveç kësaj prirjeje demografike, një arsye tjetër për rënien e mbledhjes së BMA-ve të egra është dëmtimi i shumë vendeve të BMA-ve për shkak të mënyrës dhe kohës së papërshtatshme të korrjes. Shumë kultivarë tradicionalë luajnë një rol të rëndësishëm në prodhimin bujqësor. Një diversitet shumë i lartë ndodh midis dhe brenda kultivarëve tradicionalë të kulturave si misri, fasulja e zakonshme dhe perimet që kultivohen në vend. Shembuj të mirë janë varietet e përhapura të misrit (Reçi, Dukati, Sulova, Yzberisht 58, Gushtak etj.), ekotipet lokale të qepës (Mirasi, Drishti), kultivarët lokalë të fasules (Kallmet, Shale, Luzni, Eçmenike etj.).

Tabela 1. Lista e llojeve të BMA-ve të konsideruara të rrezikuara në Shqipëri (informacioni është marrë nga Libri i Kuq i Shqipërisë dhe nga urdhrat zyrtarë të Ministrisë së Mjedisit.)

			
<i>Aesculus Hippocastanum</i>	<i>Allium Ursinum</i>	<i>Anacamptis Pyramidalis</i>	<i>Arctostaphylos Uva-ursi</i>
			
<i>Atropa Bella-Donna</i>	<i>Colchicum Autumnale</i>	<i>Convallaria Majalis</i>	<i>Dictamnus Albus</i>

Shumëllojshmëria e kulturave foragjere përfaqësohet nga bari i kultivuar dhe speciet bishtajore, siç është ekotipi vendas i jonxhës (Tomin), por ekziston një larmi e madhe e specieve bimore që përbëjnë florën vjetore dhe shumëvjeçare të livadhit. Diversiteti i pemëve frutore është gjithashtu shumë domethënës. Pemët frutore janë mjaft të përhapura në Shqipëri si rezultat i larmisë së madhe të specieve dhe kultivarëve, të cilat përshtaten me një sërë kushtesh klimatike dhe tokësore. Kushtet e tilla ofrojnë mundësi për të lejuar për shekuj me radhë kultivimin e një numri të madh të kultivarëve të pemëve frutore mesdhetare.

Aktualisht, ka shumë specie dhe lloje të pemëve, ullinjve dhe rrushit që kanë një nivel të lartë përshtatshmërie ndaj agroekosistemeve të caktuara, me vlera të larta ushqyese dhe shije, të përshtatshme për tregjet konkurruese, veçanërisht për produktet organike dhe tradicionale. Diversiteti i pasur në fushën e pemëtarisë dhe lashtësia e kultivimit të tyre shprehet qartë me faktin se shumë kultivarë janë emëruar sipas vendit të tyre të kultivimit si: “mollë Hoçishti”, “mollë Gjeçe”, “mollë Zhej”, “kumbull Tropoje”, “kumbulla e dyfishtë e Elbasanit”, “dardha Karkanjozi”, “dardha Pinari”, “dardha Vakufi” etj.

Në vreshtari, varietetet indigjene janë “Sheshi i Zi”, “Sheshi i Bardhë”, Kallmet”, ndërsa varietetet më të njohura autoktone të ullirit janë “Kaninjoti”, “Kokërrmadhi i Beratit”, “Kokërrmadhi i Elbasanit”, “Krypsi i Krujës”, “Ulliri i Bardhë i Tiranës” etj. Me gjithë rolin thelbësor të burimeve gjenetike bimore për bujqësinë dhe sigurinë ushqimore të vendit, niveli i vëmendjes që i kushtohet mbledhjes, ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të tyre duket se në përgjithësi është i pamjaftueshëm. Gjatë zbatimit të programit të parë në Shqipëri për mbledhjen dhe vlerësimin e germplazmës së bimëve aromatike dhe / ose mjekësore të mbështetur nga Banka Botërore në kuadër të Projektit të Shërbimeve Bujqësore (2003-2005), u mblodhën 480 mostra nga 11 lloje bimësh aromatike dhe / ose mjekësore dhe të afërm të egër të grurit, të cilat karakterizohen nga dallimet e tyre fenotipike dhe tiparet e tjera. Gjatë zbatimit të Projektit SEEDNet (2005-2011), u krijua koleksioni kombëtar i pemëve frutore në Bankën Gjenetike Kombëtare, i cili përbëhej nga më shumë se 200 aksesione. Në të njëjtën kohë, një total prej 500 aksesioneve u mblodhën dhe u vendosën në objektet e ruajtjes afatgjatë në Bankën Gjenetike Shqiptare.

Gjatë zbatimit të projektit të FAO-s TCP/ALB/3401, u kryen 31 misione vëzhgimi dhe mbledhjeje në të gjithë vendin, me mbështetjen e FAO-s. Nëntë misione vëzhgimi dhe mbledhjeje për pemët frutore, 10 për perimet dhe 12 për bimët mjekësore dhe

Në kuadër të
Projektit të
Shërbimeve

Bujqësore (2003-
2005), u mblodhën

480

mostra nga 11 lloje
bimësh aromatike
dhe / ose mjekësore
dhe të afërm të
egër të grurit, të
cilat karakterizohen
nga dallimet e tyre
fenotipike dhe
tiparet e tjera.

aromatike. Gjatë këtyre misionëve, u mbledhën dhe u ruajtën në mjediset e ruajtjes afatgjata të Bankës Gjenetike Kombëtare 551 aksesione gjithsej.

Në përgjithësi, ruajtja ex-situ e BGJBUB-ve në Shqipëri ka treguar progres të konsiderueshëm vitet e fundit, pasi ka përfituar nga mbështetja institucionale dhe marrëveshjet midis Universitetit Bujqësor të Tiranës dhe Ministrisë së Bujqësisë të cilat janë krijuar që nga themelimi i Bankës Gjenetike Kombëtare. Gjatë kohëve të fundit, braktisja e vazhdueshme e bujqësisë rurale në Shqipëri, e kombinuar me futjen progresive të varieteteve tregtare nga jashtë dhe zgjerimin e përdorimit të tokës për zhvillimet shoqërore paraqesin kërcënime të pashembullta për diversitetin e kulturave vendore tradicionale dhe janë shkaqet kryesore të erozionit gjenetik.

Për më tepër, ndryshimi i kushteve klimatike, duke përfshirë intensifikimin e stresit të nxehtësisë dhe ndryshimin e modeleve të reshjeve, kanë shtuar presionin mbi habitatet natyrore duke sjellë pasoja negative për shfaqjen dhe shpërndarjen e të afërmeve të egër të bimëve në vend. Ky fenomen është veçanërisht alarmant pasi këto specie paraqesin një rezervë të rëndësishme të diversitetit për përmirësimin e kulturave dhe përshtatjen ndaj ndryshimit të kushteve mjedisore. Në një farë mase, kulturat e perimeve janë një përjashtim në këtë drejtim, pasi shumë fermerë kultivojnë me sukses popullatat lokale dhe kërkesa e tregut për produktet e tyre po rritet.

1.3. EROZIONI GJENETIK I BURIMEVE GJENETIKE BIMORE NË SHQIPËRI

Në Shqipëri, erozioni i burimeve gjenetike bimore ka ndodhur në të kaluarën dhe vazhdon të ndodhë. Gjatë sistemit gati gjysmë shekulli të ekonomisë së centralizuar, me kultivimin e varietete vendore të krijuara nga institucionet bujqësore shqiptare dhe prezantimin e atyre nga jashtë, një numër i madh i kultivarëve tradicionalë kanë humbur ose janë thuajse drejt humbjes.

Dëshmia kryesore e këtij fenomeni është humbja e vazhdueshme e varieteteve lokale nga fushat e fermerëve. Për shembull, aktualisht nuk ka kultivarë primitivë të grurit;

Ndryshimi i kushteve klimatike, duke përfshirë intensifikimin e stresit të nxehtësisë dhe ndryshimin e modeleve të reshjeve, kanë shtuar presionin mbi habitatet natyrore duke sjellë pasoja negative për shfaqjen dhe shpërndarjen e të afërmeve të egër të bimëve në vend.

Deri në vitin 1990

ekonomia bujqësore ishte e organizuar në formën e fermave shtetërore ose kooperativave, ku gjithçka ishte planifikuar nga shteti dhe fermerët nuk kryenin ndonjë aktivitet bujqësor privat.

gjithashtu shumë kultivarë të misrit me pjalmim të lirë kanë humbur etj. Ndonëse nuk është kryer një vlerësim sistematik i shfaqjes së erozionit gjenetik në BGJBUB në vend, ekspertët pohojnë se bazuar në këto vëzhgime, si dhe në krahasimet kohore, erozioni gjenetik tashmë ka ndikuar pothuajse tek të gjitha grupet e bimëve.

Deri në vitin 1990, ekonomia bujqësore ishte e organizuar në formën e fermave shtetërore ose kooperativave, ku gjithçka ishte planifikuar nga shteti dhe fermerët nuk kryenin ndonjë aktivitet bujqësor privat. Në kushte të tilla, kujdesi dhe mbështetja e drejtpërdrejtë për ruajtjen dhe përdorimin e diversitetit lokal të bimëve ishte shumë e ulët. Kjo shkaktoi erozion të madh gjenetik, duke rezultuar në humbje të diversitetit të bimëve të vlefshme për bujqësi dhe ushqim në kultivarë të veçantë tradicionalë.

Ky erozion gjenetik artificial ka prekur pothuajse të gjitha bimët e kultivuara, por ka ndikuar fuqimisht te gruri, misri dhe foragjeret. Disa fermerë kanë kultivuar perime në kopshtet e tyre edhe gjatë periudhës së lartpërmendur. Duke pasur parasysh humbjen e biodiversitetit të bimëve në Shqipëri, i cili është identifikuar edhe në kërkimet e nisura për vlerësimin e erozionit gjenetik, ekziston një erozion gjenetik fatal, veçanërisht në bimët mjekësore dhe / ose aromatike. Bazuar në vëzhgimet e kryera nga institutet e kërkimit bujqësor dhe sipas të dhënave të mbledhura gjatë disa misionëve koleksionuese të kryera gjatë vitit 1941 (H. Stube) dhe pas vitit 1990 (K. Hammer, L. Xhuveli, D. Pignone etj.), rezulton se gjatë pesëdhjetë viteve të fundit, erozioni gjenetik i disa specieve u vlerësua të ishte rreth:

94%

Triticum Aestivum

100%

Triticum Durum

100%

Triticum Turgidum

78%

Vicia Ervilia

83%

Triticum monococcum

76%

Avena SP

59%

Hordeum Vulgare

42%

Vicia Sativa

Faktorët kryesorë nxitës të erozionit gjenetik janë si më poshtë:

- ☀ Zëvendësimi i varieteteve lokale nga varietetet e huaja dhe hibridët;
- ☀ Mbledhja e bimëve aromatike / mjekësore për qëllime të sigurimit të mjeteve të jetesës dhe shitjet e pakontrolluara nga mbledhës të punësuar nga ndërmarrjet e vogla dhe të mesme;
- ☀ Eksplorimi i bimëve të mbledhura pa ndonjë kriter biologjik dhe pa një kuadër rregulluese;
- ☀ Zëvendësimi i kultivimit të ekotipeve të bimëve bujqësore me varietete moderne;
- ☀ Zjarret e shpeshta të qëllimshme në kodra për të luftuar sëmundjet e bimëve ose zjarret aksidentale;
- ☀ Shkatërrimi i habitatit nga punimet e paplanifikuara, nga ndërtimi i rrugëve ose nga guroret dhe ndërtimet e tjera sociale;
- ☀ Ndryshimet social-ekonomike dhe migracioni demografik, braktisja e zonave rurale, kryesisht e zonave kodrinore dhe malore, të cilat janë më të pasura me burime gjenetike bimore;
- ☀ Kryerja e aktivitete të kufizuara deri më tani për eksplorimin dhe mbrojtjen e biodiversitetit;
- ☀ Ndryshimet e shpejta dhe të thella ekonomike dhe sociale që kanë prekur vendin gjatë viteve të fundit, gjë që ka shkaktuar lëvizje masive të popullsisë nga zonat rurale drejt qyteteve.

Në përgjithësi, diversiteti i varieteteve të fermerëve është në rënie; Sidoqoftë, kohët e fundit ato po riaktivizohen përmes kultivimit, veçanërisht për sa i përket perimeve. Për shkak të erozionit gjenetik, vihet re një humbje e një pjese të mirë të kultivarëve tradicional.

Pas vitit 1995, në Shqipëri ka një trend të dukshëm të kultivimit të kultivarëve dhe hibridëve të huaj, për shkak të produktivitetit më të lartë dhe rezistencës së mirë ndaj sëmundjeve, dëmtuesve dhe kushteve të mjedisit. Ky trend është më i dukshëm te perimet. Për shkak të kësaj arsyeje dhe të lëvizjes së popullatës nga zonat rurale drejt atyre urbane, kultivimi i popullatave dhe kultivarëve të vjetër është zvogëluar, duke kërcënuar seriozisht ekzistencën e tyre, ose thënë me fjalë të tjera, duke çuar në erozion gjenetik. Ky fenomen është identifikuar si një shkak kryesor për humbjen e një numri të madh varietesh. Erozioni gjenetik ka prekur pothuajse të gjitha grupet e bimëve.

Faktorët kryesorë që po çojnë në erozion gjenetik në Shqipëri janë:

- ☀ Zëvendësimi i varieteteve lokale me hibridë dhe varietete të huaja;
- ☀ Mungesa e një politike apo legjislacioni për mbrojtjen e pasurisë kombëtare të burimeve gjenetike bimore;
- ☀ Ekzistenca e një presioni të fortë ekonomik për shkak të produktivitetit më të lartë të varieteteve dhe kultivarëve të hua. Kjo lidhet edhe me fuqinë më të ulët blerëse, e cila nuk mund të përballojë çmimet relativisht më të larta të prodhimit të kultivarëve primitivë për shkak të produktivitetit të tyre të ulët, megjithëse konsumatorëve u pëlqejnë këto produkte për cilësinë dhe shijen e tyre të mirë;
- ☀ Prioritizimi kryesisht i germplazmës së huaj të pemëve frutore për shkak të kapaciteteve më të larta prodhuese;
- ☀ Te bimët e egra, veçanërisht te bimët aromatike dhe/ose mjekësore, arsyeja e erozionit është mbledhja e tyre pa ndjekur rregulla dhe rregullore për rinovimin e tyre biologjik, dhe një arsye tjetër janë zjarret që shkaktojnë humbje të pakthyeshme;
- ☀ Mungesa e programeve për ruajtjen e burimeve gjenetike vendase dhe përdorimin e tyre në mënyra racionale;
- ☀ Ndryshimet social-ekonomike dhe lëvizjet demografike, braktisja e zonave rurale, kryesisht e zonave kodrinore dhe malore që janë më të pasura me burime gjenetike;
- ☀ Urbanizimi është një shkak efektiv i erozionit, veçanërisht në qytetet përreth ullishtave;
- ☀ Njohuritë e kufizuara mbi burimet gjenetike.

Ndryshimet e habitatit në pjesën më të madhe të Shqipërisë kanë shkaktuar edhe erozion të popullatave të egra të specieve bimore mjekësore dhe aromatike (BMA-ve).

Në dy dekadat e fundit, disa BMA thuhet se janë prekur nga fenomeni i erozionit gjenetik.

68 specie mjekësore konsiderohen të rrezikuara dhe 40 BMA janë përfshirë në Librin e Kuq Kombëtar.

2. Statusi i Ruajtjes dhe Menaxhimit IN-SITU

Orchis mascula

STATUSI I RUAJTJES DHE MENAXHIMIT IN-SITU

2.1. VËZHGIMI DHE INVENTARIZIMI I BURIMEVE GJENETIKE BIMORE PËR USHQIMIN DHE BUJQËSINË

Vëzhgimi dhe inventarizimi janë veprimtari që përfshijnë një ekip prej ekspertësh të kulturave dhe taksonomistëve dhe kërkojnë njohuri të mira të territorit bujqësor, si dhe lehtësirat e duhura të transportit, të cilat në shumë raste nuk janë lehtësisht të disponueshme brenda institucioneve kërkimore të vendit. Mungesa e burimeve të dedikuara nga institucionet ekzistuese të kërkimit ka kufizuar deri më tani këto aktivitete të rëndësishme, duke i bërë ato jashtëzakonisht të varura nga financimet e jashtme, siç janë projektet ndërkombëtare dhe/ose rajonale.

Deri më tani, niveli i vëzhgimit dhe inventarizimit të BGJBUB-ve ekzistuese në Shqipëri është ende relativisht i ulët dhe kërkon shumë më tepër vëmendje dhe planifikim të duhur mbi baza të rregullta nga menaxherët dhe politikëbërësit e institucioneve publike, siç janë qendrat e transferimit të teknologjive bujqësore, universiteti dhe agjencitë mjedisore.

2.2. ZONAT DHE SPECIET E MBROJTURA SHQIPTARE

2.2.1 Gjendja aktuale

Në Shqipëri nuk ka pasur dhe akoma nuk ka ndonjë përpjekje të organizuar institucionale për të dëshmuar dhe vlerësuar diversitetin e burimeve gjenetike vegetative të bimëve të kultivuara dhe bimëve të egra për prodhimin e ushqimit. Kjo është kryesisht për shkak të mungesës së një politike dhe strategjie posaçërisht për burimet gjenetike vegetative.

Ruajtja *in-situ* e të afërmeve të egër të bimëve dhe e kulturave të egra për prodhimin e ushqimit është ende në një situatë të vështirë dhe aktualisht ne nuk mund të përcaktojmë nëse ka një ruajtje të konsiderueshme të bimëve me interes për bujqësinë dhe ushqimin. Për të arritur këtë qëllim, është e nevojshme të kërkohet institucionalizimi i ruajtjes *in-situ* në zonat kryesore të mbrojtura, si dhe krijimi i kopshteve në zonat tipike të vendit. Për shkak të një numri të madh specimesh, është e nevojshme të përcaktohen prioritetet sa herë që zbatohen masat e ruajtjes së biodiversitetit. Këto prioritete duhet të marrin në konsideratë nivelin e rrezikut, si dhe rëndësinë potenciale të tyre, duke përfshirë vlerën potenciale të tyre për zhvillimin e produkteve ANP dhe në kontekstin e aktiviteteve të biotregtisë dhe biokërkimit.

2.2.2 Sistemi i zonave të mbrojtura në Shqipëri

Ruajtja dhe administrimi i biodiversitetit në zonat e mbrojtura janë thelbësore për rritjen e biodiversitetit në Shqipëri. Zonat e mbrojtura janë thelbësore për ruajtjen e florës dhe faunës së egër dhe, në afat të gjatë, ato mund të bëhen një depozitë kryesore e ekosistemeve natyrore. Megjithatë rrjeti i zonave të mbrojtura nuk ka për qëllim të mbrojtje dhe ruajtje specie specifike të pemëve pyjore ose diversitetin e tyre gjenetik, ai është hapin e parë dhe të rëndësishëm drejt një programi më të sofistikuar të menaxhimit *in situ* për burimet gjenetike të pyjeve.

Shqipëria përmban zona të gjera të mbuluara nga bimësia, por numri i zonave të paprekura është relativisht i vogël. Gjashtë parqet e para kombëtare u përcaktuan me dekret të qeverisë në vitin 1966 dhe Shqipëria së fundmi ka bërë progres të

Zonat e mbrojtura mbulojnë rreth

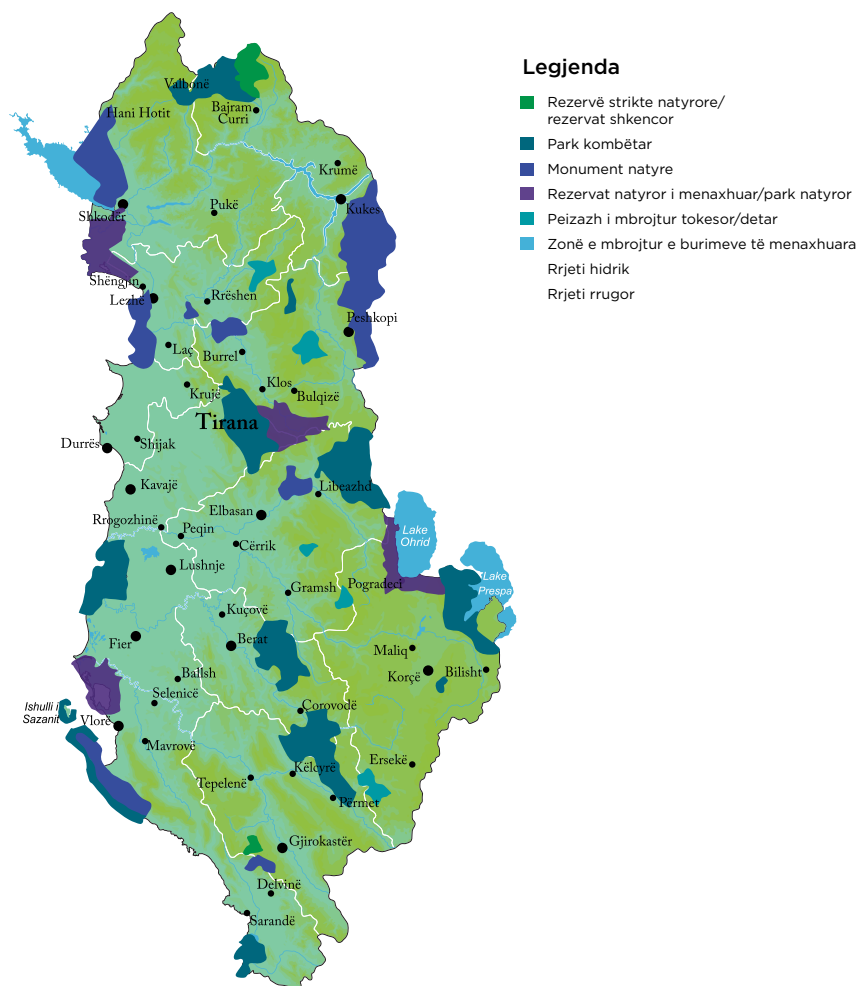
16%

(4600 km²) të territorit.

rëndësishëm në zgjerimin e rrjetit të zonave të mbrojtura nga 5,2% të territorit të vendit në vitin 2005 në 16% në vitin 2014. Zonat e mbrojtura mbulojnë rreth 16% (4600 km²) të territorit. Shumica e tyre janë listuar në kategorinë e monumenteve natyrore (750) dhe janë kryesisht në përmasa të vogla.

Ministria e Mjedisit, Pyjeve dhe Menaxhimit të Ujërave (MPPMU) është përgjegjëse për ruajtjen e zonave të mbrojtura dhe parqeve kombëtare, në të cilat gjendet një pjesë kryesore e burimeve gjenetike të bimëve të egra në formën e ruajtjes in-situ.

Fig.3. Rrjeti i zonave të mbrojtura në Shqipëri

Dokumentet e Punës mbi Burimet Gjenetike të Pyjeve propozuan krijimin ose zgjerimin e zonave të mbrojtura duke përdorur gjashtë kategori menaxhimi të IUCN-së (Studimi ekologjik në Shqipëri, 1997) si vijon; rezerva strikte natyrore/rezerva shkencore (kategoria I), parqe kombëtare (kategoria II), monumente natyre (kategoria III), zonë e menaxhimit të llojeve dhe habitateve/rezervat natyror i menaxhuar (kategoria IV), peizazh i mbrojtur (kategoria V) dhe zona menaxhimi me përdorim të shumëfishtë/rezervat e burimeve/njësi e ruajtjes së përkohshme (kategoria VI).

Megjithatë, gjendja e ruajtjes in-situ dhe menaxhimit të burimeve gjenetike bimore të pemëve frutore dhe pyjeve është shumë pak më ndryshe. Vitet e fundit është zhvilluar një program kombëtar për ruajtjen in-situ të germplazmës së specieve të drurëve pyjorë. Në këtë fushë ka qenë e mundur rritja e zonave të mbrojtura për të gjitha kategoritë e IUCN-së. Ky zhvillim ndikon drejtpërdrejtë në konservimin dhe ruajtjen in situ të disa prej specieve më të njohura të pyjeve që gjenden në zonat përkatëse. Gjatë dhjetë viteve të fundit, zonat e mbrojtura kanë pësuar një rritje të dukshme duke arritur në 166 611 ha, që sipas kategorive të IUCN-së është e ndarë si më poshtë:

Tabela 2. Zonat e mbrojtura aktuale dhe të propozuara në Shqipëri

Kategoria e menaxhimit		Zonat e mbrojtura aktuale		Zonat e mbrojtura të propozuara		
Nr.	Emri	Numri	Sipërfaqja (ha)	Numri	Sipërfaqja (ha)	Korridor i rezervës (km)
I	Rezervë strikte/rezerva shkencore	4	14 500	12	16 040	2
II	Park kombëtar	11	25 860	7	100 000	-
III	Monument natyre	1	4360		358	-
IV	Speciet dhe habitatit i rezervatit natyror të menaxhuar	26	42 940	9	16 650	44
V	Peizazh tokësor/detar i mbrojtur	3	2550	17	120 400	145
VI	Zonë e mbrojtur me përdorim të shumëfishtë/rezervë e burimeve	4	18 245	3	12 400	-
-	Statusi i mbrojtjes për t'u përcaktuar	-	-	4	35 900	-
Të gjitha		49	107 455	52	301 748	191

Përcaktimi i këtyre zonave të mbrojtura ka një avantazh të madh pasi sipas ekspertëve, mes specieve pyjore të ruajtura në këto parqe dhe zona të mbrojtura është gjetur një pasuri e madhe gjenetike, sidomos në pemët e egra frutore, paraardhësit e egër të disa bimëve perimore dhe shumë bimë aromatike dhe mjekësore. Në të ardhmen, ne duhet të synojmë të bëjmë inventarin, vëzhgimin dhe vlerësimin e diversitetit të burimeve gjenetike bimore në këto rezerva dhe zona të mbrojtura.

Tabela 3. Zonat e mbrojtura që përkojnë me prioritetin e njohur të shpërndarjeve të taksonëve të AEK

Emri	Përcaktimi	Kategoria IUCN	Numri i taksonëve
Berzanë	Ujërat e rezervës natyrore të menaxhuar me rëndësi	IV	2
Butrint	ndërkombëtare (Ramsar)	Nuk zbatohet	1
Butrinti	Park Kombëtar	II	2
Karaburun/Vlorë	Ujërat e rezervës natyrore të menaxhuar me rëndësi	IV	4
Liçeni i Shkodrës dhe lumi i Bunës	ndërkombëtare (Ramsar)	Nuk zbatohet	6
Llogara	Park Kombëtar	II	2
Lugina e Valbonës	Park Kombëtar	II	1
Mali i Dajtit	Park Kombëtar	II	15
Mali i Tomorrit	Park Kombëtar	II	3
Pjesa shqiptare e Liçenit të Shkodrës	Park Kombëtar	IV	2
Pogradec	Peizazh tokësor i mbrojtur	V	3
Prespa	Park Kombëtar	II	1
Qafë-Shtamë	Park Kombëtar	II	2
Sistemi ligatinor Vjosë-Nartë	Peizazh tokësor i mbrojtur	V	4
Thethi	Park Kombëtar	II	1
Velipoja	Rezervat natyror i mbrojtur	IV	2
Zheji	Monument natyre	III	5

Ruajtja in-situ në Shqipëri kryhet në zonat e mbrojtura dhe në parqet kombëtare, që zënë gjithsej 80 mijë hektarë. Funkzioni kryesor i këtyre parqeve dhe zonave të mbrojtura është ruajtja e florës dhe faunës në përgjithësi, veçanërisht i florës pyjore (pemëve dhe llojeve të shkurreve).

2.2.3 Të afërmit e egër të kulturave dhe bimët e egra ushqimore në zonat e mbrojtura

Aktualisht, në Shqipëri mungon një inventar gjithëpërfshirës i AEK-ve ose BEU-ve që gjenden në parqet kombëtare dhe zonat e mbrojtura dhe, në përgjithësi, planet e menaxhimit të parqeve kombëtare dhe zonave të mbrojtura nuk trajtojnë në mënyrë specifike çështje që lidhen me ruajtjen dhe menaxhimin e të afërmeve të egër të bimëve dhe të bimëve të egra ushqimore. Vlerësimet e përafërta tregojnë se në Shqipëri ekzistojnë gjithsej 472 specie AEK. 25 specie AEK dhe 18 specie BEU ruhen *in-situ* në zonat e mbrojtura në vend, ku përkatësisht 14 dhe 11 prej tyre janë zona me plane përkatëse të menaxhimit.

Edhe pse parqet kombëtare dhe zonat e mbrojtura kanë plane menaxhimi aktualisht këto plane nuk trajtojnë nevojat specifike që lidhen me AEK-të dhe BEU-të e ruajtura. Sidoqoftë, menaxhimi i këtyre zonave kontribuon në mënyrë indirekte në ruajtjen e këtyre grupeve të bimëve. Gjithashtu, gjatë viteve të kaluara nuk ka pasur veprimtari lidhur me zbatimin e praktikave të menaxhimit, përfshirjen e komuniteteve lokale ose zbatimin e planeve për të nxitur pjesëmarrjen e publikut në *ruajtjen in-situ* të BEU-ve dhe AEK-ve.

Vlerësimet e përafërta tregojnë se në Shqipëri ekzistojnë gjithsej

472

specie AEK. 25 specie AEK dhe 18 specie BEU ruhen *in-situ* në zonat e mbrojtura në vend, ku përkatësisht 14 dhe 11 prej tyre janë zona me plane përkatëse të menaxhimit.

2.3 Mangësitë dhe nevojat

Mangësitë:

- ☀ Mungesa e studimit dhe inventarit të AEK-ve në parqet kombëtare
- ☀ Mungesa e studimit dhe inventarit të kultivarëve vendas
- ☀ Mungesa e një sistemi për ruajtjen në fermë në Shqipëri

Nevojat për AEK:

- ☀ Strategjia kombëtare që trajton AEK-të dhe menaxhimin në fermë
- ☀ Planet e menaxhimit për AEK-të në parqet kombëtare dhe zonat e mbrojtura
- ☀ Vlerësimi i diversitetit gjenetik të AEK-ve
- ☀ Monitorimi i erozionit gjenetik
- ☀ Kërkimi dhe mbledhja
- ☀ Strategjitë
- ☀ Bashkëpunimi kombëtar

**3. Statusi i
ruajtjes
EX-SITU**

Ruta Graveolens

STATUSI I RUAJTJES EX-SITU

3.1. MBËSHTETJA E KOLEKSIONIT TË SYNUAR TË BURIMEVE GJENETIKE BIMORE PËR USHQIMIN DHE BUJQËSINË

Aktualisht në Shqipëri mungon një strategji e përgjithshme kombëtare për mbledhjen dhe ruajtjen e burimeve gjenetike bimore. Sidoqoftë, bëhet një krahasim periodik i materialit të ruajtur me të dhënat në Bankën Gjenetike Kombëtare dhe me referencat historike dhe gjeografike, për identifikimin e mangësive në materialin që zotëron banka gjenetike dhe për ndërmarrjen e misioneve të mbledhjes së synuar për të plotësuar mangësitë e identifikuara të cilat nuk mund të plotësohen duke hyrë në banka të tjera gjenetike të tjera në nivel rajonal apo ndërkombëtar.

Bazuar në metodologjinë e mësipërme, janë identifikuar 17 kultura që tregojnë mbulim jo të plotë gjeografik, 14 që u mungon AEK dhe 15 me varietete të panjohura historike dhe / ose të njohura të fermerëve (shiko Tabelën 4). Për më tepër, u panë nevojat urgjente kohët e fundit për mbledhjen e specieve bimore të rrezikuara të rëndësishme për ushqimin dhe bujqësinë në zonat që konsiderohen veçanërisht të ekspozuara ndaj rreziqeve.

Tabela 4. Mangësitë në materialet e zotëruara nga Banka Gjenetike

KULTURA	Mbulim gjeografik i paplotë	Të afërm të egër të kulturës që mungojnë	Varietete historike të njohura dhe/ose fermerësh që mungojnë	KULTURA	Mbulim gjeografik i paplotë	Të afërm të egër të kulturës që mungojnë	Varietete historike të njohura dhe/ose fermerësh që mungojnë
Bajame		✓	✓	Mana			✓
Mollë		✓	✓	Bamje		✓	
Boronicë	✓			Qepë		✓	
Lakër		✓	✓	Rigon	✓		
Pjepër		✓		Majdanoz			✓
Qersh		✓		Dardhë		✓	
Qiqra			✓	Spec		✓	✓
Fasule e zakonshme	✓			Mendër	✓		
Mijëfletësh	✓			Perforat	✓		
Kastravec	✓			Kumbull	✓		
Patëllxhan			✓	Shegë			✓
Kopër	✓			Kungull		✓	
Elb			✓	Ftua			✓
Rrush	✓	✓		Mashurka		✓	✓
Pras	✓		✓	Sherbelë	✓		
Mente	✓			Lëpjetë			✓
Marule	✓			Trumzë	✓		
Pjepër		✓		Domate		✓	✓
Çaj mali	✓			Trumzë	✓		

Pavarësisht mungesës totale të fondeve publike në dispozicion për të trajtuar këto nevoja, gjatë viteve 2009-2014, ka pasur disa aktivitete grumbulluese për këto specie bimore në zonat me rrezik të lartë të vendit përmes mbështetjes së projektit të FAO-s TCP / ALB / 3401: Janë realizuar 9 misione vëzhguese dhe grumbulluese për pemë frutore, 10 për perime dhe 12 për bimë mjekësore dhe aromatike. Gjatë këtyre misionëve, u mbledhën 551 kampionë dhe u vendosën në ruajtje afatgjatë në Bankën Gjenetike Kombëtare. Për më tepër, 43 kultura Vitis u inventarizuan për koleksionim në të ardhmen.

Misionet grumbulluese të lartpërmendura mbuluan më pak se 25% të territorit kombëtar. Për shkak të mjeteve të kufizuara financiare, nuk ishte e mundur të plotësohen mangësitë gjeografike në koleksionet e të gjitha llojeve të bimëve të synuara.

3.2. MBËSHTETJA DHE ZGJERIMI I RUAJTJES EX-SITU TË GERMLAZMËS

Që nga fillimi i shekullit të kaluar, ruajtja ex-situ është bërë forma më e rëndësishme e ruajtjes së burimeve gjenetike të bimëve. Mbledhja, ruajtja, riprodhimi, përshkrimi dhe dokumentimi i burimeve gjenetike bimore aktualisht kryhen në Bankën Gjenetike Kombëtare (BGJK), në Qendrat e Transferimit të Teknologjive Bujqësore (QTTB) dhe Kopshtin Botanik (KB) në Tiranë. Të gjitha këto institucione së bashku ruajnë rreth 12 500 aksesione në formën e farave, për koleksionet bazë dhe ato të punës, dhe rreth 400 aksesione rrushi dhe pemësh frutore.

Të gjitha institucionet së bashku ruajnë rreth **12500** aksesione në formën e farave, për koleksionet bazë dhe ato të punës, dhe rreth **400** aksesione rrushi dhe pemësh frutore.

Ruajtja ex-situ ka disa avantazhe, të tilla si: mundësia e kontrollit të vazhdueshëm të burimeve gjenetike në ruajtje, nevoja për hapësirë më të vogël ruajtjeje në krahasim me metodat e tjera, mundësia e ruajtjes së një numri më të madh aksesionesh, si dhe lehtësia e aksesit në materialin gjenetik për përmirësimin e bimëve. Nga ana tjetër, është e nevojshme të vihen re disavantazhet e kësaj metode ruajtjeje. Për shkak të kapacitetit të kufizuar, kjo metodë nuk garanton një ruajtje të plotë të të gjitha burimeve gjenetike për bimët e egra. Materialet që ruhen larg kushteve të habitatit të tyre, kanë tendencën të ndryshojnë dhe tendenca drejt lëvizjes gjenetike është më e madhe dhe çon në reduktim të grupit të gjeneve.

Ruajtja ex situ e burimeve gjenetike bimore në Shqipëri kryhet përmes:

- ☀ Koleksionit bazë
- ☀ Koleksionit aktiv
- ☀ Koleksioneve të punës

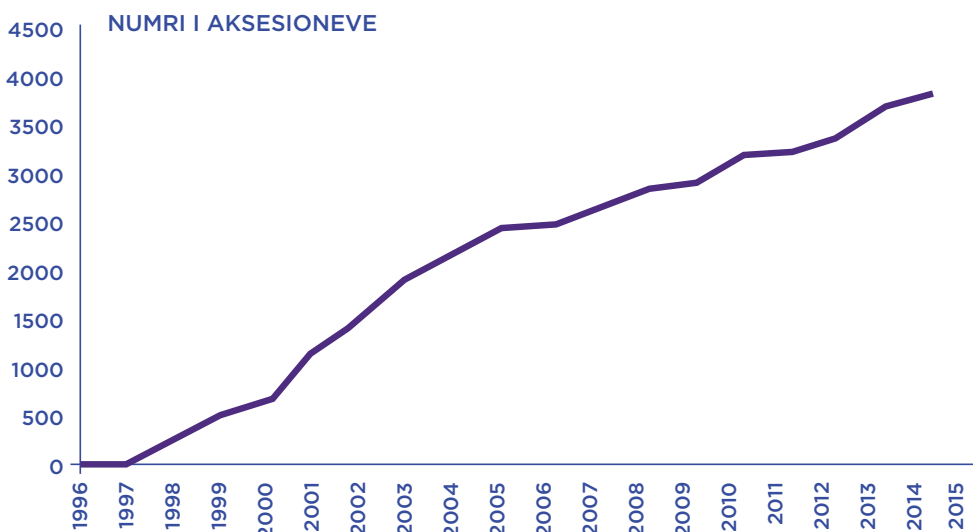
Vendi mbështetet në Bankën Gjenetike Kombëtare, e cila u themelua në 1998 dhe drejtohet nga Universiteti Bujqësor i Tiranës. Banka Gjenetike Kombëtare disponon një strukturë ruajtjeje afatgjatë, e cila përbëhet nga një dhomë e errët me 15 ngrirës me kapacitet e ruajtës për 4500 mostra farash në 8,78 m³.

Gjatë viteve të fundit, vendi ka përjetuar një tendencë pozitive në kapacitetin vjetor për mbajtjen e koleksioneve *ex-situ*. Krahasuar me vitin 2010, burimet financiare dhe njerëzore në institucionet që merren me ruajtjen *ex-situ* katër vjet më vonë u raportua të ishin 8-10% më të larta. Megjithatë, kjo rritje duket se ishte e pamjaftueshme për të përmbushur nevojat aktuale dhe të ardhshme. Nga ana tjetër, gjatë këtyre viteve ka pasur gjithashtu një rritje domethënëse dhe të qëndrueshme të investimeve në infrastrukturë.

Banka Gjenetike Kombëtare disponon një strukturë ruajtjeje afatgjatë, e cila përbëhet nga një dhomë e errët me 15 ngrirës me kapacitet e ruajtës për

4500
mostra farash në 8,78 m³.

Figura 4. Numri kumulativ i aksesioneve të ruajtura në koleksionet kombëtare bazë *ex-situ* (1996-2015)

Ruajtja *ex-situ* është e organizuar në formën e koleksioneve bazë të ruajtura në Bankën Gjenetike Kombëtare dhe në formën e koleksioneve të punës dhe koleksioneve aktive që menaxhohen nga pesë Qendrat e Transferimit të Teknologjive Bujqësore (QTTB). Inventari kombëtar shqiptar i koleksioneve bazë përfshin gjithsej 4105 aksesione (shih

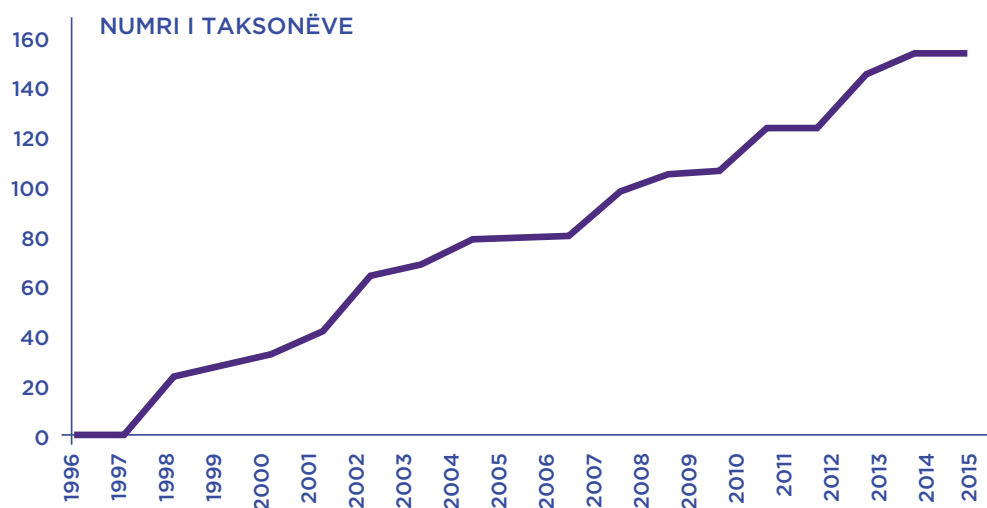
Koleksionet e punës në Shqipëri përbëhen nga **8000** aksesione farërash, të cilat mbahen në QTTB Lushnjë (kryesisht bimët e gruri, fasule dhe perime).

figurën 1). 3219 nga këto aksesione mbahen në formën e farave në ruajtje afatgjatë në Bankën Gjenetike Kombëtare dhe 886 aksesionet e tjera ruhen në fushë, 614 nga Banka Gjenetike Kombëtare dhe 272 nga QTTB Vlorë. Këto aksesione në inventarin kombëtar përfaqësojnë rreth 147 lloje të ndryshme bimësh (shih figurën 2).

Koleksionet aktive dhe të punës aktualisht ruhen në bankat gjenetike institucionale, të cilat gjenden në Qendrat e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore. Bankat gjenetike institucionale shërbejnë si qendra dhe potenciale për ruajtjen e materialeve gjenetike dublikatë. Koleksionet e punës në Shqipëri përbëhen nga 8000 aksesione farërash, të cilat mbahen në QTTB Lushnjë (kryesisht bimët e gruri, fasule dhe perime). Mungon një inventar i saktë i këtyre koleksioneve të punës, pasi dokumentacionet e këtyre materialeve është përgjithësisht i dobët dhe në shumicën e rasteve ose gjendet vetëm në letër, ose janë të shpërndara dhe jo të standardizuara në disa formate digjitale.

Sidoqoftë, ka koleksione bimore ex situ, si elbi, thekra, panxhari i sheqerit, gruri, fasulet, të cilat ruhen në kushte të zakonshme (afatshkurtra) duke bërë të mundur rigjenerimin dhe riprodhimin e farave brenda periudhave afatshkurtra (Qendra e Transferimit të Teknologjisë Bujqësore në Korçë).

Figura 5. Numri i taksonëve kumulativë të ruajtur në koleksionet kombëtare bazë ex situ (1996-2015)

Për të zvogëluar rrezikun e futjes së aksioneve dublikatë, mund të bëhet një karakterizim molekular i aksioneve të ruajtura, si dhe i atyre të mbledhura rishtas, në veçanti për germplazmën e pemëve frutore, materialet e klonuara të të cilave prirjen të paraqesin karakteristika të ndryshme fenotipike në mjedise të ndryshme.

KOLEKSIONI KOMBËTAR I PEMËVE FRUTORE NË SHQIPËRI

Banka Gjenetike Shqiptare e pemëve frutore ka 2 pjesë:

- ☀ Koleksione të germplazmave të pemëve frutore, ullinjve dhe agrumeve dhe rrushit në koleksionet fushore në Qendrën e Transferimit të Teknologjive Bujqësore në qytetin e Vlorës.
- ☀ Koleksione të germplazmave të pemëve frutore, ullinjve dhe hardhive në koleksionin fushor (EDE) të Bankës Gjenetike të Shqipërisë.
- ☀ Aktualisht, në Shqipëri nuk aplikohet ende ruajtja ex-situ, në Kopshtin Botanik, e burimeve gjenetike bimore për ushqimin dhe bujqësinë. Ekzistojnë vetëm koleksione fushore për rritjen e pemëve frutore, bimëve aromatike dhe/ose mjekësore dhe pemëve pyjore. Kopshti Botanik në Shqipëri nuk ka funksionin e ruajtjes së burimeve gjenetike, por përkundrazi është një bashkë e bimëve spontane për qëllime demonstruese ose didaktike.

The background of the slide features several yellow lily flowers with dark brown spots on their petals and prominent red stamens. The flowers are set against a blurred green background of foliage.

4. Zhvillimi i bazës së të dhënave për BGJB-të në Shqipëri

Albanicum Lilium

ZHVILLIMI I BAZËS SË TË DHËNAVE PËR BGJB-TË NË SHQIPËRI

BURIMET GJENETIKE TË BIMËVE NË SHQIPËRI – SISTEMI I BAZËS SË TË DHËNAVE

Ruajtja e burimeve gjenetike bimore (BGJB) dhe përparimet në teknologjinë kompjuterike janë bërë shumë të rëndësishme vitet e fundit dhe kjo ka rezultuar në një rritje të vëmendjes së informatikës së BGJB-ve. Sistemi informatik i BGJB-ve rrit efikasitetin e menaxhimit të BGJB-ve nga studiuesit, agjencitë e financimit etj. Mënyra e organizimit të sistemit të informacionit përbën një mundësi të drejtë dhe të arritshme për të gjithë. Informacioni i kësaj natyre është i domosdoshëm për planifikimin dhe zbatimin e aktiviteteve; përdorimin e qëndrueshëm dhe ndarjen e përfitimeve të mbledhura nga përdorimi i tyre. Ky lloj informacioni është i rëndësishëm për planifikimin dhe kryerjen e aktiviteteve. Sistemi informatik i BGJB-ve menaxhon dhe analizon informacione të ndryshme.

Ruajtja e burimeve gjenetike bimore (BGJB) dhe përparimet në teknologjinë kompjuterike janë bërë shumë të rëndësishme vitet e fundit dhe kjo ka rezultuar në një rritje të vëmendjes së informatikës së BGJB-ve. Sistemi informatik i BGJB-ve rrit efikasitetin e menaxhimit të këtyre të fundit nga studiuesit, agjencitë e financimit etj. Rëndësia e ruajtjes së burimeve gjenetike të bimëve (BGJB) dhe përparimeve në teknologjinë kompjuterike është rritur ndjeshëm vitet e fundit dhe kjo ka rezultuar në një rritje të vëmendjes mbi sistemin informatik të BGJB-ve. Sistemi informatik i BGJB-ve rrit efikasitetin e menaxhimit të BGJB-ve nga studiuesit, agjencitë e financimit etj. Kjo bazë e të dhënave përfshin të gjitha BGJB-të nga Shqipëria. Kjo bazë e të dhënave do të përmbajë BGJB-të që janë në ruajtje in-situ, AEK-të dhe ruajtjen ex situ të BGJB-ve.

Në kuadër të mungesës së një baze të dhënash sistematike mbi BGJB-të në Shqipëri, ne do të zhvillojmë Sistemin e të Dhënave të Burimeve Gjenetike Bimore (SDHBGJB) si një burim elektronik në internet i informacionit me informacione rreth burimeve të zgjedhura gjenetike të bimëve. SDHBGJB do të projektohet si një sistem informimi për të lehtësuar përpilimin, organizimin dhe shpërndarjen efektive të informacionit mbi origjinën, shpërndarjen, diversitetin, përdorimin aktual dhe statusin e burimeve gjenetike bimore, AEK-të, si dhe shërben si struktura virtuale për Projektin e UNDP dhe GEF “Forcimi i burimeve njerëzore, kuadrove ligjore dhe kapaciteteve institucionale për zbatimin e Protokollit të Nagojës” (Projekti global për ANP).

Objektivat kryesorë të këtij projekti janë:

- ☀️ Krijimi i një sistemi kombëtar të dhënash për burimet gjenetike bimore, si një mbështetje për zhvillimin e qëndrueshëm të BGJB-ve në Shqipëri.
- ☀️ Zhvillimi i një baze të dhënash mbi burimet biologjike për të vlerësuar potencialin e ANP-ve në nivel shtetëror;
- ☀️ Zhvillimi i kapaciteteve teknike të NCC-ANP, duke përfshirë krijimin e një baze të dhënash interaktive për të monitoruar përdorimin e burimeve gjenetike.
- ☀️ Mbledhja e të dhënave dhe informacioneve për bazën e të dhënave.

4.1. AKTIVITETET E KRYERA PËR PËRPILIMIN E HAPAVE TË PARË DREJT NJË BAZE SHQIPTARE TË TË DHËNAVE TË BGJB-VE PËR STRATEGJINË E RUAJTJES SË AEK-VE

Për hartimin e hapave të parë drejt zhvillimit të një strategjie për ruajtjen in-situ dhe ex-situ, bazuar në përvojat e mëparshme, janë të domosdoshme sa më poshtë vijon (Khoury et al., 2013; Berlinger dhe Crespo, 2011; Magos Brehm et al. 2008; Maxted et al., 2007; <http://PGRsecurSpain.weebly.com/>):

- ☀️ Krijimi i një liste kontrolli për AEK-të në Shqipëri
- ☀️ Krijimi i një baze funksionale, të plotë dhe të përditësuar, të të dhënave

taksonomike mbi bimët vaskulare BGJB- AEK në të paktën një zonë të mbrojtur në Shqipëri. Rast studimor: Baza e të dhënave të AEK-ve për zonën e mbrojtur Shebenik-Jabllanicë (duke qenë se aktualisht nuk ekziston ndonjë referencë taksonomike për të gjithë bazën shqiptare të të dhënave për BGJB-të).

4.2. KRIJIMI I INVENTARIT TË AEK-VE PËR SHQIPËRINË

AEK-të përballen me të njëjtat sfida si speciet e tjera të bimëve të egra. Ndryshimet e përhapura në përdorimin e tokës, intensifikimi në rritje i bujqësisë, kërcënimet nga speciet invazive, mbishfrytëzimi dhe shkretëzimi janë theksuar si kërcënimet kryesore për diversitetin botanik (Ford-Lloyd et al. 2011; Bilz et al 2011). Këta faktorë shtohen edhe nga presioni gjithnjë në rritje që ndryshimi global i klimës ka të ngjarë të sjellë shpërndarjen e specieve bimore (Jarvis et al, 2008); Thuiller et al, 2005). Erozioni gjenetik ndodh për shkak të këtyre faktorëve, përmes reduktimit të popullatës dhe hibridizimit me specie të huaja. Nëse nuk do të ndërmerrej asnjë veprim për të ndaluar shkallën e erozionit gjenetik në speciet AEK, ato në mënyrë të pashmangshme do të humbnin vlerën e tyre si një burim natyror për përmirësimin e të kulturave. Humbja e burimeve gjenetike potencialisht të dobishme në këtë mënyrë mund të rrezikojë sigurinë e ushqimit në të ardhmen. Rëndësia e AEK-ve si burime gjenetike dhe kërcënimet me të cilat përballen ato njihen tashmë nga politikat ndërkombëtare dhe rajonale, siç është Konventa për Diversitetin Biologjik (UNEP, 1992), Plani Global i Veprimtimit për Ruajtjen dhe Shfrytëzimin e Qëndrueshëm të Burimeve Gjenetike Bimore për Ushqim dhe Bujqësi (FAO, 1996), Traktati Ndërkombëtar për Burimet Gjenetike Bimore për Ushqim dhe Bujqësi (FAO 2001) dhe Strategjia Globale e Përditësuar për Ruajtjen e Bimëve, e (CBD, 2010). Strategjia Globale e Përditësuar për Ruajtjen e Bimëve përshkruan synimet për të ruajtur 70% të diversitetit gjenetik të kulturave, të afërmve të egër të tyre dhe të specieve të tjera me përdorim social-ekonomike deri në vitin 2020. Strategjia Evropiane për Ruajtjen e Bimëve (Planta Europa, 2008) gjithashtu jep rekomandime për krijimin e rezervave gjenetike në Evropë dhe vlerësimin e materialeve ex situ me qëllim plotësimin e mangësive në diversitetin e ruajtur.

Strategjia Globale
e Përditësuar për
Ruajtjen e Bimëve
përshkruan synimet
për të ruajtur

70%

të diversitetit gjenetik
të kulturave, të
afërmve të egër të
tyre dhe të specieve
të tjera me përdorim
social-ekonomike deri
në vitin 2020.

Rreziku i humbjes së burimeve gjenetike që janë potencialisht të vlefshme për të ushqyer një popullsi gjithnjë në rritje nën kushtet e problemeve klimatike në rritje, ka nxitur ndërmarrjen e veprimeve në Evropë. Strategji kombëtare ilustruese për ruajtjen e AEK-ve po zhvillohen në kuadër të projektit të mbrojtjes së BGJB-ve në Finlandë, Spanjë dhe Itali².

Ky raport përshkruan procesin e hartimit të një strategjie kombëtare për Shqipërinë që do të nxisë veprimet e ruajtjes së taksonëve të AEK-ve, duke kontribuar në një lëvizje globale për ruajtjen e AEK-ve.

Zhvillimi i një strategjie të ruajtjes së AEK-ve për Shqipërinë ndahet në hapat e mëposhtëm:

- ☀ Përzgjedhja e taksonëve prioritarë të AEK-ve nga një listë më e gjerë e AEK-ve që raportohen të regjistrohen në Shqipëri;
- ☀ vlerësimi i ruajtjes in situ të taksonëve të AEK-ve;
- ☀ vlerësimi i ruajtjes ex situ të taksonëve të AEK-ve.

Sistemi aktual i zonave të mbrojtura (ZM) përfshin rreth 6% të sipërfaqes së Shqipërisë, duke përfshirë 13 parqe kombëtare (56 440 ha), 204 monumente të natyrës (4780 ha), 26 rezerva natyrore të menaxhuara (42 958 ha), 5 peizazhe të mbrojtura tokësore/ detare (29 873 ha) dhe 4 rezerva të menaxhuara të burimeve (18 200 ha), të klasifikuara sipas kriterëve të përcaktimit të zonës së mbrojtur sipas IUCN. Për më tepër, dekadën e fundit ka pasur emërtime të reja të ZM-ve dhe PK-ve dhe sot sipërfaqja e tyre është rritur në 166 691 ha, 16,6% të sipërfaqes totale të pyjeve. Katër prej këtyre janë zona rreptësisht të mbrojtura (14 500 ha).

Strategjia e biodiversitetit, e përshkruar dhe miratuar nga qeveria në vitin 2000, ka propozuar rritjen e numrit dhe madhësisë së rrejtit përfaqësues të ZM-ve të Shqipërisë me një rritje të sipërfaqes totale në 435 600 ha, afërsisht 15% të territorit të vendit, me 180 000 ha të PK-ve. Kjo është më shumë se dyfishi i sipërfaqes aktuale të ZM-ve, duke arritur normën e pranuar evropiane prej 15% të sipërfaqes së tokës.

Dekadën e fundit ka pasur emërtime të reja të ZM-ve dhe PK-ve dhe sot sipërfaqja e tyre është rritur në 166 691 ha,

16.6%

të sipërfaqes totale të pyjeve. Katër prej këtyre janë zona rreptësisht të mbrojtura (14 500 ha).

2. <https://pgrsecurSpain.weebly.com/cwr-conservation.html>

Tabela 5. Zonat e mbrojtura në Shqipëri

Kategoria	Nr. i zonave të mbrojtura	Sipërfaqja në ha
I (Rezerva strikte natyrore/rezerva shkencore)	2	4800
II (Parqe Kombëtare)	16	210501
III (Monumente të natyrës)	6	
IV (Park Kombëtar Rajonal)	22	127180
V (Peizazh i mbrojtur)	5	95864
VI (Zonë e mbrojtur e burimeve natyrore të menaxhuara)	4	18245
Zona të mbrojtura në total		98180

Shqipëria ka bërë përparim të rëndësishëm sa i përket zgjerimit të rrjetit të zonave të mbrojtura nga

5.2%

e territorit të vendit në 2005 në

16%

në 2014

Kohët e fundit Shqipëria ka bërë përparim të rëndësishëm sa i përket zgjerimit të rrjetit të zonave të mbrojtura nga 5,2% e territorit të vendit në 2005 në 16% në 2014

Krijimi i inventarit të AEK-ve për Shqipërinë

Para se të mund të zgjidhen speciet AEK me përparësi, është logjike që të krijohet një listë e përgjithshme e specieve AEK që mund të gjenden në vend, në formën e një liste inventarizuese të diversitetit kombëtar të AEK-ve. U përdor një version i filtruar i katalogut të të afërmeve të egër të kulturave për Evropën dhe Mesdheun për të përfshirë vetëm taksonët e raportuar nga Shqipëria, me qëllim sigurimin e një baze nga e cila mund të zgjidhet një listë e gjinive prioritare për harmonizim me një listë të florës shqiptare. Katalogu përfshin të gjithë taksonët e AEK-ve me vlerë të mundshme për bujqësinë në tërësi, jo vetëm prodhimin ushqimor dhe foragjere, ndaj dhe inventari shqiptar kap të njëjtat grupe AEK.

Lista e AEK-ve me prioritet për Shqipërinë është bazuar kryesisht në katalogun e AEK-ve për Evropën dhe Mesdheun sesa në florën e Shqipërisë. Vendimi u mor për të përdorur Katalogun e AEK-ve duke u bazuar në florën e Shqipërisë. (tabela me listës së Shqipërisë). Lista e AEK-ve me prioritet për Shqipërinë është hartuar për të trajtuar në mënyrë specifike sistemin e prodhimit të ushqimit në Shqipëri dhe Evropë, si dhe duke marrë parasysh kulturat me rëndësi ekonomike.

Tabela 6. Lista e 86 gjinive të AEK-ve dhe BEU-ve në Shqipëri

1	Abelmoschus	29	Crepis	58	Opuntia
2	Abies	30	Dactylis	59	Phalaris
3	Aegilops	31	Daucus	60	Phleum
4	Agrostis	32	Dioscorea	61	Pimpinella
5	Allium	33	Diospyros	62	Pistacia
6	Amelanchier	34	Diplotaxis	63	Pisum
7	Arbutus	35	Festuca	64	Poa
8	Arctostaphylos	36	Ficus	65	Prunus
9	Asparagus	37	Foeniculum	66	Punica
10	Astragalus	38	Fragaria	67	Pyrus
11	Atriplex	39	Hordeum	68	Raphanus
12	Avena	40	Juglans	69	Ribes
13	Barbarea	41	Juniperus	70	Rosa
14	Bellis	42	Lactuca	71	Rorippa
15	Berberis	43	Laurus	72	Rorippa
16	Beta	44	Lathyrus	73	Rubus
17	Brassica	45	Lens	74	Rumex
18	Carum	46	Lepidium	75	Sambucus
19	Castanea	47	Linum	76	Salsola
20	Celtis	48	Lolium	77	Sinapis
21	Ceratonia	49	Lotus	78	Solanum
22	Cichorium	50	Lupinus	79	Sorbus
23	Citrullus	51	Malus	80	Trifolium
24	Colchicum	52	Medicago	81	Trisetum
25	Coriandrum	53	Melilotus	82	Triticum
26	Cornus	54	Mespilus	83	Tilia
27	Coryllus	55	Myrtus	84	Vaccinium
28	Crataegus	56	Olea	85	Vicia
		57	Onobrychis	86	Vitis

Një vlerësim i fundit i taksonëve prioritarë globalë të AEK-ve renditi 1667 taksonë në nivel global. Numri i përparësive të AEK-ve ndryshonte nga strategjia kombëtare për AEK-të (81 taksonë) dhe kjo mund t'i atribuohet metodologjive të ndryshme dhe disponueshmërisë së të dhënave. Studimi tregon gjithashtu se Shqipëria ka një rëndësi globale për nga numri i taksonëve të AEK-ve për njësi sipërfaqeje. Kjo thekson

Figura 6. Speciet AEK ose BEU në Shqipëri

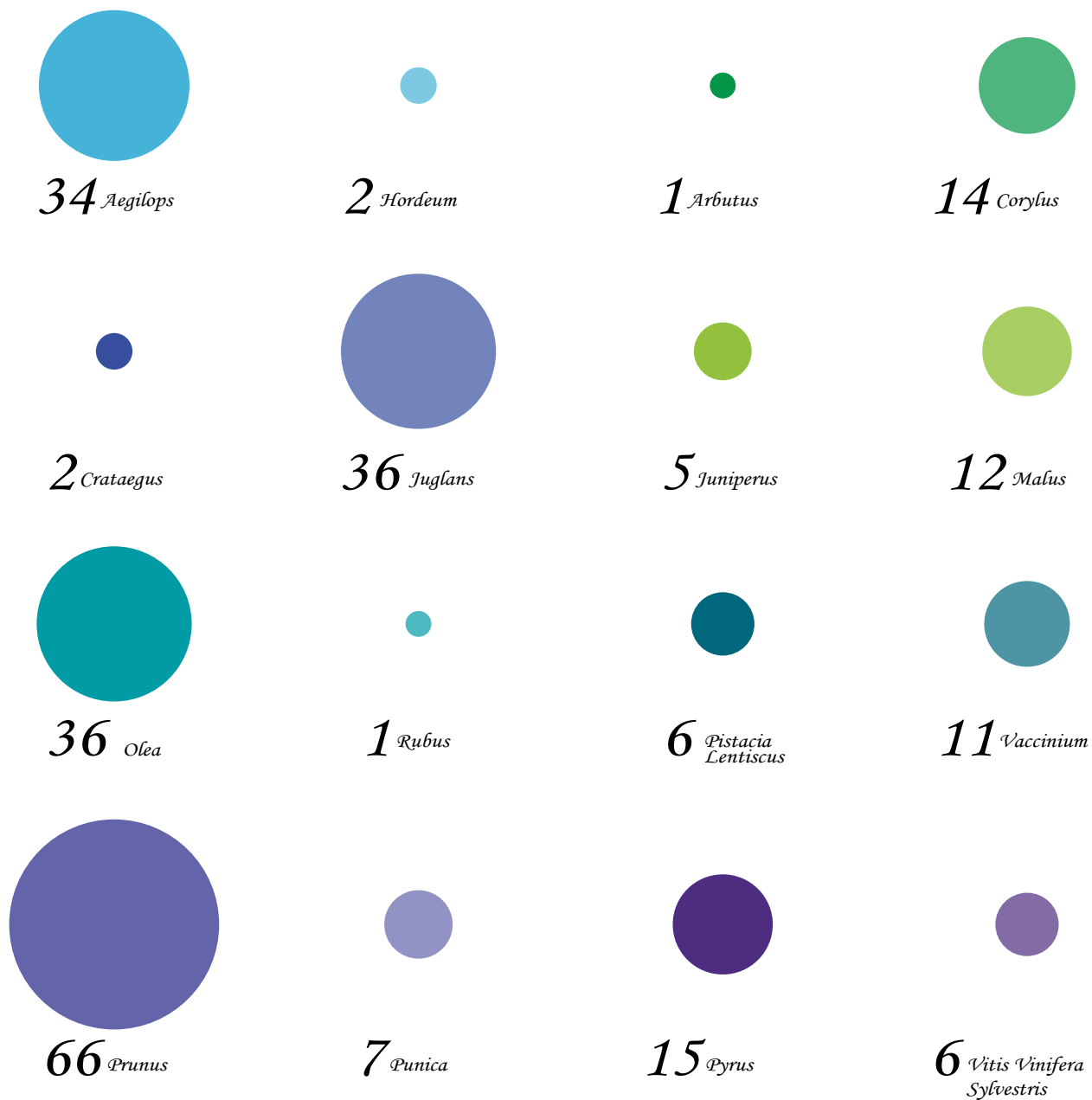
rëndësinë e një ndërmarrjes së një veprimi sistematik për ruajtjen e AEK-ve brenda vendit. Një total prej 472 taksonësh u zgjodhën përmes arsytimit objektiv dhe subjektiv për të krijuar një listë të AEK-ve me prioritet për Shqipërinë të cilat kanë më shumë gjasa të përmbushin një kërkesë të ardhshme për burime gjenetike, duke u bazuar në prodhimin e kulturave brenda Shqipërisë dhe Evropës.

Tabela 7. Koleksionet AEK të ruajtura në Bankën Gjenetike të Shqipërisë

INVENTARI KOMBËTAR I SHQIPËRISË për AEK-të dhe BEU-të: Përmbledhja e aksesioneve sipas gjinive:		
Nr.	Gjinitë	Aksesionet
1	Aegilops	34
2	Hordeum	2
3	Arbutus	1
4	Corylus	14
5	Crataegus	2
6	Juglans	36
7	Juniperus	5
8	Malus	12
9	Olea europea	36
10	Rubus ulmifolius	1
11	Pistacia lentiscus	6
12	Vaccinium	11
13	Prunus	66
14	Punica	7
15	Pyrus	15
16	Vitis vinifera sylvestris	6
Total		254

Figura 7. Aksesionet ex situ në Bankën Gjenetike të Shqipërisë

4.3. PËRFUNDIMET E RASTIT STUDIMOR DHE MËSIMET KRYESORE TË NXJERRA

Statusi i sistemit të bazës së të dhënave rreth BGJB-ve në Shqipëri duhet të zhvillohet më tej dhe të kompjuterizohet. Është e nevojshme që Shqipëria ta zbatojë këtë sistem, pasi ai ofron mundësinë për të rritur cilësinë dhe disponueshmërisë së të dhënave dhe qëndrueshmërisë afatgjatë për të dhënat e ruajtjes ex situ në zonat e mbrojtura, integrimin e të gjitha koleksioneve dhe informacioneve në një sistem menaxhimi, duke optimizuar strategjitë kombëtare për BGJB në bankën gjenetike shqiptare.

AEK-të përbëjnë një trashëgimi të çmuar në Shqipëri dhe nevojiten përpjekje të bashkërenduara për të ruajtur disponueshmërinë e këtij burimi në përfitim të studiuesve, mbarështuesve dhe për zhvillimin e kultivarëve të rinj të përshtatur sipas kushteve klimatike.

4.4. SHQIPËRIA DREJT NATURA 2000

Shqipëria shtrihet në dy rajone biogeografike, alpine dhe mesdhetare, dhe përfshin katër ekorajone: pyjet gjettherënëse ilire, pyjet e përziara të Maleve të Pindit, pyjet e përziara të Ballkanit dhe pyjet e përziara të Maleve Dinarike. Për të mbrojtur biodiversitetin e pasur dhe burimet e çmuara natyrore, qeveria shqiptare mbron 16% të territorit të saj. Aktualisht, në vend ka 56 zona të mbrojtura që mbulojnë gamën e kategorive të IUCN-së.

Sidoqoftë, sistemi shqiptar i zonave të mbrojtura po përballlet me sfidat e paraqitura nga niveli i ulët i investimeve në infrastrukturën e zonave të mbrojtura, mungesa e pajisjeve dhe nevoja për të rritur kapacitetet teknike të menaxherëve të zonave të mbrojtura. Ashtu si në vendet e tjera në zhvillim, Shqipëria po përballlet me zhvillimin e shpejtë. Rrugët dhe infrastruktura e re, digat, hidrocentralet, rezervuarët e naftës

Brenda parkut Kombëtar Shebenik-Jabllanicë **ka mbi 14 liqene të vegjël akullnajore me bukuri të jashtëzakonshme** dhe tre lumenj me një gjatësi të përgjithshme prej 22 km.

dhe infrastruktura e turizmit masiv kanë për qëllim të rrisin ekonominë e vendit, por përbëjnë një kërcënim serioz për mbrojtjen e mjedisit.

Për të ndihmuar në trajtimin e këtyre çështjeve, projekti NaturAL do të investojë në zonat e mbrojtura dhe do të fillojë procesin e krijimit të rrejtit Natura 2000. Për të fuqizuar kapacitetet kombëtare në ruajtjen e biodiversitetit, projekti NaturAL do të përmirësojë njohuritë dhe përvojën në planifikimin dhe menaxhimin e zonave të mbrojtura, do të promovojë partneritete midis organizatave kombëtare, rajonale dhe ndërkombëtare, do të ndërtojë lidhje midis institucioneve kërkimore, do të mundësojë shkëmbimin e përvojave dhe do të nxisë edukimin dhe ndërgjegjësimin e publikut të gjerë, zhvillimin e ekoturizmit dhe krijimin e një marke për produktet vendase.

PARKU KOMBËTAR SHEBENIK-JABLLANICË

Parku Kombëtar Shebenik-Jabllanicë njihet si një nga parqet më të mëdha dhe më të bukura që ka një inventar mjaft të pasur si të florës, ashtu edhe të faunës, si dhe më shumë se një mijë burime uji. Një nga xhamitë më të vjetra të zonës është gjetur në fshatin Zgosht. Në Fushë-Studë gjendet një liqen shumë piktoresk, ku zonat përreth ngjajnë me një ballkon të bukur pranveror që ofron një pamje panoramike spektakolare të liqenit. Në park gjenden Shpella e Akullit dhe Shpella Eremite, të cilat datojnë nga shekulli II dhe III i sundimit bizantin. Parku karakterizohet nga disa mijëra hektarë

kullota dhe një larmi lulesh që variojnë nga më të bukurat dhe më të rrallat *Narcisium poeticum* tek *Albanicum Lilium*. Brenda parkut ka mbi 14 liqene të vegjël akullnajore me bukuri të jashtëzakonshme dhe tre lumenj me një gjatësi të përgjithshme prej 22 km. Disa nga speciet e rralla që popullojnë zonën janë kunadhja, derri i egër, kaprolli, dhia e egër, rrëqebulli, thëllëza, shqiponja e artë, trofta, vidra etj.

4.5. PËRFUNDIMET

Të afërmit e egër të kulturës (AEK) bashkërisht përbëjnë një rezervuar të madh të larmisë gjenetike të dobishme për nismat e mbarështimit të bimëve dhe kanë rëndësi jetike në përbalimin e sfidës së sigurisë globale të ushqimit përmes rritjes së prodhimit bujqësor. AEK-të gjenden në një gamë të gjerë të habitateve, por janë në rrezik të madh pasi habitatet vazhdojnë të degradohen në të gjithë botën. Ka një nevojë urgjente për ruajtjen e AEK-ve si në natyrë (*in situ*), ashtu edhe në bankat gjenetike (*ex situ*), për të garantuar ruajtjen e diversitetit gjenetik për brezat e ardhshëm.

Çelësi për përmirësimin me sukses të kulturave është sigurimi i vazhdueshëm i diversitetit gjenetik dhe tipareve të dobishme që karakterizojnë këtë diversitet, dhe të afërmit e egër të kulturave moderne janë burimi i pjesës më të madhe të këtij diversiteti të ri, duke siguruar gjenet me cilësi të përmirësuar ushqyese, rezistencë ndaj dëmtuesve dhe sëmundjeve, si dhe ato me tipare të përshtatura ndaj thatësisirës dhe temperaturave ekstreme.

A close-up photograph of a flowering plant with a dark stem and several light pink flowers. Each flower has five petals with prominent dark red or purple veins. The background is a soft-focus green, suggesting foliage. The text is overlaid on the left side of the image.

5. Njohuritë tradicionale dhe burimet gjenetike bimore

Dictamnus Albus

NJOHURITË TRADICIONALE DHE BURIMET GJENETIKE BIMORE

5.1. NJOHURITË TRADICIONALE (NJT)

Organizata Botërore e Pronësisë Intelektuale (OBPI) aktualisht përdor termin “njohuri tradicionale” për t’iu referuar veprave letrare, artistike ose shkencore të bazuara në traditë, shfaqjeve, shpikjeve, zbulimeve shkencore, modeleve, shenjave, emrave dhe simboleve, informacioneve të pazbuluara dhe të gjitha risive dhe krijimeve të bazuara në traditë që rezultojnë nga veprimtaria intelektuale në fushat industriale, shkencore, letrare ose artistike. Termi “bazuar në traditë” i referohet sistemeve të njohurive, krijimeve, novacioneve dhe shprehjeve kulturore, të cilat në përgjithësi janë transmetuar brez pas brezi; përgjithësisht vlerësohen se i përkasin një populli të caktuar ose territorit të tij; dhe evoluojnë vazhdimisht në përgjigje të një mjedisi në ndryshim.

Sidoqoftë, duhet të theksohet se një përkufizim i saktë i njohurive tradicionale nuk është një kërkesë thelbësore për krijimin e një sistemi për mbrojtjen e tyre. Në të vërtetë, shumica e ligjeve për patentat nuk i përcaktojnë shpikjet. Po kështu, shumica e ligjeve për markat tregtare nuk përcaktojnë shenjat. Elementi thelbësor për mbrojtjen e çdo çështjeje është identifikimi i disa karakteristikave që duhet të përmbushë ajo si kusht për mbrojtjen, siç janë risia, shpikja dhe ndjeshmëria e përdorimit industrial për patentat, si dhe për shpikjen dhe dallimin e markave tregtare. Të njëjtat kritere mund të zbatohen edhe për NJT (WIPO, 2002).

Në Shqipëri është me rëndësi të madhe dokumentimi, shpëtimi dhe rivlerësimi i NJT-ve dhe praktikave në lidhje me prodhimin, tregtimin dhe përdorimin e specieve dhe llojeve të egra dhe të kultivuara vendase. Dokumentimi i NJT-ve është i dobët. Prandaj, është e nevojshme të hetohen dhe përpilohen materialet ekzistuese, të promovohen studime bashkëpunuese mbi këto specie, dhe që informacioni i gjeneruar t'i ofrohet komuniteteve. NJT-të duhet të vlerësohen dhe të njihen. Për rrjedhojë, nevojitet identifikimi, dokumentimi dhe mbrojtja e NJT-ve nga shfrytëzimi pa dallim. Zbatimi i këtyre praktikave duhet të sigurojë akses efektiv dhe komercializim fitimprurës në dobi të komuniteteve. Studiuesit e BGJB-ve do të kenë përgjegjësinë të fillojnë kërkimet në vendet e tyre përkatëse për të identifikuar dhe dokumentuar NJT-të. Kjo duhet të vërtetohet qartë dhe/ose të konfirmohet burimin dhe pronësinë e NJT-ve për mbrojtjen, aksesin dhe ndarjen e përfitimeve.

Studiuesit e BGJB-ve do të kenë përgjegjësinë të fillojnë kërkimet në vendet e tyre përkatëse për të identifikuar dhe dokumentuar NJT-të. Kjo duhet të vërtetohet qartë dhe/ose të konfirmohet burimin dhe pronësinë e NJT-ve për mbrojtjen, aksesin dhe ndarjen e përfitimeve.

5.2. IDENTIFIKIMI I NJT-VE DHE PROCEDURAT E DOKUMENTIMIT

Identifikimi dhe dokumentimi i NJT-ve është me rëndësi për mbrojtjen dhe menaxhimin e tyre. Sidoqoftë, ky është një proces kompleks dhe i ndjeshëm që kërkon kujdes dhe largpamësi maksimale. Duhet të merren parasysh parimet kryesore të mëposhtme:

- ☀ Komuniteti ose grupi i mban informacionet bashkërisht, në të njëjtën mënyrë që një individ zotëron informacionin e tij/saj personal;
- ☀ Komunitetet autoktone dhe lokale kanë të drejtë të kërkojnë të kontrollojnë të gjitha aspektet e kërkimit dhe menaxhimit të informacionit që ndikojnë tek ta;
- ☀ Komunitetet indigjene dhe lokale duhet të kenë akses në informacionet dhe të dhënat që lidhen me vetë ata dhe me komunitetet e tyre, pavarësisht se ku mbahen këto informacione, dhe ata kanë të drejtë të menaxhojnë dhe të marrin vendime lidhur me aksesin në informacionin e tyre të përbashkët; dhe
- ☀ Komunitetet indigjene dhe lokale duhet të kenë kontroll fizik mbi të dhënat ose t'i kenë ato në pronësi. WIPO³ zhvilloi një paketë instrumentesh për të ndihmuar

3. http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_1049.pdf

në hartimin dhe planifikimin e një procesi dokumentimi për NJT-të dhe për të kuptuar disa nga dimensionet kryesore të të drejtave të pronësisë intelektuale, si një mjet për të ndihmuar në garantimin e interesave dhe mbrojtjen e të drejtave të popullsisë indigjene dhe komuniteteve lokale.

5.3. AKSESIMI DHE NDARJA E PËRFITIMEVE

Në sektorin bujqësor, regjimet ANP kërkojnë të balancojnë interesat shpesh konkurruese të kontributeve të ndryshme të dhëna nga palët e interesuara në lidhje me materiale ose produkte të caktuara të BGJB-ve. Këtu përfshihen komunitete lokale që kanë jetuar afër dhe që mund të konsiderohen si kujdestarë të BGJB-ve; mbajtësit e NJT-ve që kanë njohuri specifike për përdorimin e BGJB-ve dhe njohuritë e të cilëve janë transferuar brez pas brezi; studiuesit dhe praktikantët që kanë akses dhe përdorin NJT-të lidhur me përdorimin e BGJB-ve për të përmirësuar dhe zhvilluar materiale ose produkte, të cilave mund t'u jepet mbrojtje me anë të DPI-ve; si dhe shteti, i cili ka përgjegjësinë për të siguruar udhëzime politike dhe për të rregulluar aktivitetet e ANP-së.

Ndër të tjera, një sistem efektiv i ANP-së duhet:

- ☀ Të sigurojë një kuadër të përshtatshëm për lehtësimin dhe mbrojtjen e BGJB-ve dhe njohurive përkatëse mbi bazën e pëlqimit të informuar paraprak të vendit që siguron burime të tilla dhe të komuniteteve indigjene dhe lokale përkatëse;
- ☀ Të promovojë mekanizmat e duhur për një ndarje të drejtë dhe të barabartë të përfitimeve që gjenerohen nga përdorimi i BGJB-ve;
- ☀ Të sigurojë pjesëmarrje të plotë të komuniteteve në marrjen e vendimeve që kanë të bëjnë me shpërndarjen e përfitimeve që mund të gjenerohen nga përdorimi i burimeve gjenetike;
- ☀ Të sigurojë kërkesa më të rrepta për PIP dhe MAT në fazën e konkretizimit të përdorimit në krahasim me fazën e vlerësimit paraprak;
- ☀ Të mbrojë dhe të mbështesë të drejtat, njohuritë, novacionet dhe praktikat e komuniteteve lokale në lidhje me ruajtjen, përdorimin dhe menaxhimin e

burimeve gjenetike;

- ☀ Të sigurojë që transferimi dhe lëvizja e burimeve gjenetike dhe NJT-ve përkatëse të bëhet në mënyrë transparente dhe ligjore.
- ☀ Të monitorojë pajtueshmërinë e përdoruesve me masat rregullatore për ANP të palëve të tjera kontraktuese të Protokollit të Nagojës.

5.4. NJOHJA DHE MBROJTJA E Ë DREJTAVE TË FERMERËVE

Si KDB, ashtu dhe TNBGJBUB kanë njohur dhe parashikuar mbrojtjen e të drejtave të fermerëve si një komponent të veçantë dhe të rëndësishëm të ruajtjes dhe përdorimit të qëndrueshëm të BGJB-ve, veçanërisht në lidhje me ushqimin dhe bujqësinë. Të drejtat e fermerëve njihen si rrjedhojë e kontributeve të mëdha që komunitetet bujqësore vendase, veçanërisht të anëtarëve femra të tyre, nga të gjitha rajonet e botës, sidomos ato në qendrat e origjinës ose diversitetit të kulturave bujqësore dhe një biodiversiteti tjetër bujqësor, kanë dhënë në ruajtjen, zhvillimin dhe përdorimin e duhur të BGJB-ve që përbëjnë bazën e shumimit për prodhimet ushqimore dhe bujqësore. Që fermerët të vazhdojnë të kenë këto arritje, duhet që të drejtat e tyre të njihen dhe të mbrohen. Varietetet e fermerëve njihen dhe mbrohen nga rregullat e praktikës, siç gjenden, dhe njihen nga praktikat zakonore dhe ligjet e komuniteteve bujqësore lokale përkatëse, pavarësisht nëse këto ligje janë të shkruara ose jo.

TN BGJBUB ia ngarkon përgjegjësinë e realizimit të të drejtave të fermerëve qeverive, të cilat duhet të hartojnë politikat dhe legjislacionin përkatës. Zbatimi i dispozitave përkatëse ka mbetur pas dispozitave të tjera të TNBGJBUB në shumë vende. Rëndësi të veçantë për zhvillimin e politikave dhe legjislacionit për të drejtat e fermerëve ka edhe natyra e këtyre të drejtave në krahasim me DPI-të e vendosura dhe konvencionale. Duke qenë pasuri të komunitetit, ato nuk janë në pronësi individuale, ndaj kuadri i mbrojtjes dhe përfitim i shfrytëzimit të tyre nuk është kuptuar plotësisht në shumicën e vendeve. Të drejtat e fermerëve konsiderohen si mekanizma mbrojtës sui generis, kështu që janë të pranueshme forma të ndryshme mbrojtëse hibride.

Më poshtë janë disa nga çështjet që duhen marrë parasysh në hartimin e politikave dhe legjislacionit për të drejtat e fermerëve. Konkretisht, fermerët duhet të kenë:

- ☀ të drejtën për të zgjedhur, ruajtur, ripërdorur, shitur ose shkëmbyer farërat ose materialin shumues të ruajtur në fermë;
- ☀ të drejtën për t'u njohur, shpërblyer dhe mbështetur për kontributin e tyre në rezervën globale të burimeve gjenetike, si dhe për zhvillimin e varieteteve tregtare të bimëve;
- ☀ të drejtën e përdorimit të mbarështuesve dhe materialeve nga bankat gjenetike dhe qendrat e BGJB-ve për të zhvilluar varietetet e fermerëve;
- ☀ të drejtën për një pjesë të drejtë dhe të barabartë të përfitimeve që gjenerohen nga përdorimi i varieteteve të fermerëve; dhe
- ☀ të drejtën për të marrë pjesë në vendimmarrje, përfshirë të drejtën për të formuar organizata fermerësh, për të marrë pjesë në organet vendimmarrëse lokale dhe kombëtare dhe për t'u këshilluar mbi çështje që prekin komunitetet e fermave.

5.5. TË DREJTAT E PRONËSISË INTELLEKTUALE

Roli i sistemeve të DPI-ve në lidhje me NJT-të dhe çështja e njohjes, mbrojtjes dhe përdorimit të përgjegjshëm dhe të barabartë të NJT-ve kanë marrë vëmendje të madhe në një sërë diskutimesh mbi politikat ndërkombëtare. Diskutimet kanë në qendër çështje të larmishme, si ushqimi dhe bujqësia, mjedisi, ruajtja e diversitetit biologjik, shëndetësia (përfshirë barnat tradicionale), të drejtat e njeriut, të drejtat dhe shqetësimet e komuniteteve indigjene dhe aspektet e tregtisë dhe zhvillimit ekonomik. Në shumë raste, NJT-të dhe BGJB-të janë shfrytëzuar dhe tregtuar pas asnjë përfitim për komunitetet lokale përkatëse. Prandaj, është e nevojshme që komunitetet të jenë të vetëdijshme për DPI-të e tyre. Studiuesit e BGJB-ve duhet të krijojnë një kuadër ligjor përkatës dhe efektiv për mbrojtjen e NJT-ve dhe BGJB-ve, në mënyrë që mbajtësit dhe përdoruesit e NJT-ve të mund të përfitojnë nga tregtimi i produkteve që rezultojnë nga NJT dhe BGJB.

Këto duhet të përfshijnë sa vijon:

- ☀️ Zhvillimi i strategjive për sensibilizimin, mbrojtjen dhe shpërndarjen e informacionit në nivele të ndryshme të shoqërisë;
- ☀️ Nxitja e një shtrirjeje më të gjerë të informacionit duke përdorur gjuhët vendase dhe mënyra të ndryshme komunikimi;
- ☀️ Zhvillimi i bazave të të dhënave të NJT-ve dhe PI-ve përmes ndërmjetësimit dhe portaleve kombëtare dhe rajonale, për të lehtësuar aksesin në informacion;
- ☀️ Zhvillimi i mekanizmave për lëvizshmërinë dhe shkëmbimi i trajnuesve dhe praktikantëve në nivele të ndryshme të shoqërisë për të ndërvepruar me mbajtësit e NJT-ve dhe grupet e tjera të interesit.

Studiuesit e BGJB-ve duhet të krijojnë një kuadër ligjor përkatës dhe efektiv për mbrojtjen e NJT-ve dhe BGJB-ve, në mënyrë që mbajtësit dhe përdoruesit e NJT-ve të mund të përfitojnë nga tregtimi i produkteve që rezultojnë nga NJT dhe BGJB.

5.6. TË DREJTAT E MBARËSHTUESVE TË BIMËVE NË SHQIPËRI

Në vitin 2005, Shqipëria u bë anëtare e Unionit Ndërkombëtar për Mbrojtjen e Varieteteve të Reja të Bimëve (UPOV) dhe anëtare e Organizatës për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik (OECD) vetëm për skemat e farave të grurit dhe misrit, me një periudhë konsolidimi dyvjeçare. Aderimi në këto organizata është bazuar në një sërë aktiviteteve për modifikimin e legjislacionit shqiptar. Për realizimin e aktiviteteve të tilla, u bënë përpjekje intensive gjatë periudhës 2002 - 2005, me përfshirjen e ekspertizës ndërkombëtare me ndihmën e Bankës Botërore, konkretisht përmes Projektit të Shërbimeve Bujqësore. Kjo ndihmë ishte përqendruar kryesisht në fushën e legjislacionit.

Në këtë kontekst, u rishikua dhe ndryshua legjislacioni për farërat, i cili duhet të rishikohet përsëri për shkak të zhvillimeve të reja në këtë fushë. Për më tepër, u hartuar edhe ligji “Për të drejtat e mbarështuesve” (Për mbrojtjen e varieteteve të reja të bimëve) nr. 8880, dt. 15.4. 2002. Aktualisht, nuk mund të diskutojmë përfitimet që rrjedhin nga anëtarësimi në UPOV dhe OECD, sepse Shqipëria është në fazat e para të anëtarësimit në këto organizata. Shqipëria ka marrë pjesë në ngjarjet dhe aktivitetet vjetore të të dy organizatave që synojnë të njohjen me praktikën dhe procedurat që duhet të realizohen.

5.7. PËRFITIMET E PËRDORIMIT TË BURIMEVE GJENETIKE BIMORE, PROBLEMET DHE VEPRIMET QË DUHET TË NDËRMERREN

Përdorimi i burimeve gjenetike bimore në vendin tonë nuk është trajtuar mjaftueshëm nga pikëpamja ligjore. Për rrjedhojë, nuk ka dëshmi në lidhje me përfitimet që rrjedhin nga përdorimi i burimeve gjenetike. Kjo i atribuohet kryesisht mungesës së legjislacionit të duhur dhe mungesës së njohjes së mjaftueshme të kësaj të drejte për të përfituar, e cila ka çuar në përdorimin e tyre pa ndonjë përfitim. Edhe ata fermerë të cilët kanë ofruar burimet e tyre gjenetike për përdorim për qëllime të ndryshme nga institutet e kërkimit bujqësor nuk kanë përfituar asgjë nga përdorimi i tyre. Ndaj, burimet gjenetike të bimëve nuk konsiderohen se janë të drejta të plota të fermerëve, pavarësisht faktit se fermerët kanë kontribuar në përzgjedhjen, mirëmbajtjen dhe ruajtjen e tyre ndër breza.

Ushtrimi i të drejtës së përfitimit nga përdorimi i burimeve gjenetike bimore duhet të rregullohet dhe qeveriset nga legjislacioni përkatës.

Po ashtu, institutet e kërkimit bujqësor nuk kanë përfituar nga një përdorim i gjerë i burimeve të tyre gjenetike. Ndonëse janë mbështetur financiarisht nga buxheti i shtetit, vlerësimi i përfitimeve që rrjedhin nga përdorimi i kultivarëve të mbarështuar nga studiuesit është një e drejtë e padiskutueshme. Njohja e përfitimeve të tilla do t'i bënte institucionet më të zhvilluara dhe me njëfarë pavarësie relative ekonomike. Kjo çështje është edhe më e justifikuar sot, pasi burimet gjenetike të institucionit po përdoren nga fermerë privatë. Sigurisht, ushtrimi i të drejtës së përfitimit nga përdorimi i burimeve gjenetike bimore duhet të rregullohet dhe qeveriset nga legjislacioni përkatës.

5.8. PROBLEMET QË LIDHEN ME PËRDORIMIN E BURIMEVE GJENETIKE BIMORE

- ☀ Mungesa e të dhënave për disa tipare dhe karakteristika, për shkak të karakterizimit dhe vlerësimit të papërshtatshëm;
- ☀ Mungesa e dokumentacionit të nevojshëm për germplazmën e ruajtur dhe mungesa e shkëmbimit të informacionit;

- ☀ Kërkohej një angazhim afatgjatë për zgjedhjen paraprake, me qëllim zgjerimin e bazës së materialit përzgjedhës;
- ☀ Mungesa e konsiderueshme e kapaciteteve, siç janë stafi i kualifikuar, fondet, trajnimet dhe pajisjet etj.;
- ☀ Mungesa e integritimit midis programeve të grumbullimit dhe përdorimit të burimeve gjenetike bimore;
- ☀ Mungesa e koleksioneve zonale në përdorimin e burimeve gjenetike të pemëve frutore;
- ☀ Politikat e dobëta mbështetëse dhe zhvillimore në fushën e përmirësimit gjenetik (shumimit) dhe përdorimit të burimeve;

5.9. MASAT QË DUHET TË NDËRMERREN PËR PËRDORIMIN E BURIMEVE GJENETIKE BIMORE

- ☀ Rritja e kapaciteteve të përzgjedhjes dhe për përmirësimin për kulturat më të rëndësishme për bujqësinë dhe ushqimin, dhe ato që janë me interes për veprimtarinë prodhuese të fermerëve. Kjo duhet të shoqërohet me një rritje të nivelit të kualifikimit të studiuesit përmes kurseve të specializuara të trajnimit;
- ☀ Forcimi i bashkëpunimit midis studiuesve, mbarështuesve, menaxherëve të bankave gjenetike dhe fermerëve për të integruar më mirë ruajtjen dhe përdorimin e burimeve gjenetike bimore;
- ☀ Një fokus më i madh në përdorimin e specieve të egra dhe të kultivuara, të cilat në të vërtetë nuk kanë një nivel të mirë shfrytëzimi dhe as mbështetjen e nevojshme. Kjo do të rrisë mundësitë e kultivimit të këtyre specieveve në zonat e tokave të lira dhe do të rrisë të ardhurat e fermerëve;
- ☀ Rivlerësimi dhe rritja e prodhimit nga varietetet dhe kultivarët indigjenë në tregjet bujqësore, duke rritur mundësitë e zgjedhjes së produkteve bujqësore;
- ☀ Promovimi dhe mbështetja e fermerëve në përdorimin e popullatave dhe varieteteve të tyre, dhe materialeve të tjera gjenetike të ruajtura në bankat e gjeneve;
- ☀ Nxitja e përdorimit të popullatave dhe varieteteve të fermerëve në prodhimin

dhe furnizimin e farës, duke subvencionuar një pjesë të çmimit për disa lloje farash dhe fidanësh indigjenë;

- ☀️ Përmirësimi i kuadrit ligjor për të lehtësuar një përdorim më të gjerë të burimeve gjenetike bimore lokale.

5.10. KONTRIBUTI I BURIMEVE GJENETIKE BIMORE NË SIGURINË USHQIMORE DHE BUJQËSINË E QËNDRUESHME

5.10.1 Kontributi në sigurinë ushqimore

Përmirësimet gjenetike të bimëve kanë një kontribut të dukshëm në sigurinë ushqimore. Kështu, kultivarët dhe hibridët e mbarështuar përmes programeve të përmirësimit gjenetik të bimëve, duke qenë se janë të mbarështuar, janë përshtatur mjaft mirë me kushte shpesh të vështira mjedisore në krahasim me kultivarët e huaj që nuk kanë qenë konkurrues në këtë drejtim. Ky fenomen vërehet te gruri, misri, perimet etj.

Programet e përmirësimit gjenetik të bimëve në Shqipëri drejtohen nga ish-institutet e kërkimit bujqësor (aktualisht QTTB), nën autoritetin e MBZHRAU-së. Pavarësisht ndryshimeve në statutin e ish-instituteve kërkimore, shndërrimi i tyre në qendra të transferimit të teknologjive bujqësore dhe transferimi i përmirësimit gjenetik të bimëve te UBT, programet e përmirësimit gjenetik të bimëve do të vazhdojnë të jenë pjesë e QTTB-ve.

Programet e përmirësimit gjenetik të bimëve në Shqipëri drejtohen nga ish-institutet e kërkimit bujqësor (aktualisht QTTB), nën autoritetin e MBZHRAU-së.

Kjo lidhet me disa arsye, të tilla si:

- ☀️ Institutet e kërkimit bujqësor, për shkak të përvojës dhe marrëdhënieve të tyre me prodhimin bujqësor, kualifikimin e stafit dhe përshtatjen ndaj kërkesave të prodhimit bujqësor, janë praktikisht të afta të mbajnë këtë përgjegjësi.
- ☀️ Ndryshe nga to, institucionet arsimore aktualisht nuk janë aq ngushtësisht të lidhura me problemet e prodhimit bujqësor dhe as me praktikën dhe procedurat e programeve të përmirësimit gjenetik. Llojet e bimëve të përmirësuara në universitet nuk janë përhapur gjerësisht në prodhim dhe nuk kanë qenë konkurruese me ato të instituteve kërkimore.

- ☀️ QTTB-të, për shkak të veprimtarive të tyre kërkimore në përgjithësi dhe veprimtarisë së përmirësimit gjenetik në veçanti, kanë krijuar dhe kanë koleksione të pasura pune dhe zotërojnë ambiente të përshtatshme për ruajtje afatgjatë.
- ☀️ Stafit i QTTB-ve ka njohuri të mira për koleksionet; ata i kanë karakterizuar, vlerësuar dhe mbrojtur ato ndryshe nga Universiteti i cili nuk ka arritur të ruajë koleksione të tilla për shkak të mungesës së interesit të tyre në këtë drejtim.
- ☀️ Situata aktuale ekonomike dhe financiare e vendit nuk mundëson fonde të mjaftueshme për të mbështetur zbatimin e programeve të përmirësimit gjenetik të bimëve. Nevoja për mbështetje do të jetë veçanërisht e rëndësishme për ata kultivarë lokalë të kulturave bujqësore të kultivuar në fushë të hapur. Kjo është veçanërisht e rëndësishme për shkak të kushteve të motit “kapriçoz”, të cilat kanë bërë që kultivarët e huaj të mos jenë gjithmonë rezistentë.

Në përgjithësi, përmirësimi gjenetik i bimëve ka përmbushur pritshmëritë për prodhimin në bujqësi, megjithatë, nevojiten kualifikime më të mira të stafit dhe kurse trajnimi, si për metodat e reja ashtu dhe për teknologjitë e përparuara që nuk janë zbatuar akoma, dhe sigurimi i kushteve dhe pajisjeve të përshtatshme për zbatimin e teknikave dhe teknologjive të reja.

Programet e përmirësimit gjenetik të bimëve janë financuar nga buxheti i shtetit mbi bazën e projekteve afatshkurtra të miratuara nga struktura të specializuara. Përmes këtyre projekteve, në kuadër të programeve të përmirësimit gjenetik të bimëve janë trajtuar bimë si gruri, misri dhe perimet.

5.10.2 Kontributi i burimeve gjenetike për një bujqësi të qëndrueshme

Bujqësia shqiptare, edhe pse gjatë këtyre viteve nuk ka marrë mbështetje nga institucionet, falë përvojave të fermerit zhvillohet në një mënyrë të qëndrueshme. Ndërkohë, ka pasur ndryshime në strukturën e prodhimit bujqësor. Është e rëndësishme të përmendet se burimet gjenetike të bimëve dhe përdorimi i tyre kanë kontribuar në një bujqësi të qëndrueshme. Megjithatë nuk ka vlerësime institucionale për një kontribut të tillë, këto përfundime bazohen në faktin se pavarësisht kushteve aktuale në Shqipëri, kultivarët e përdorur nga fermerët kanë siguruar vazhdimisht një prodhim të qëndrueshëm bujqësor.

Programet e përmirësimit gjenetik të bimëve janë financuar nga buxheti i shtetit mbi bazën e projekteve afatshkurtra të miratuara nga struktura të specializuara.

Në disa prej zonave të largëta malore, ku fermerët prodhojnë për konsum vetjak dhe jo për tregtim, pjesa më e madhe e prodhimit bujqësor mbizotërohet nga llojet lokale të perimeve, drithërave dhe pemëve frutore. Pavarësisht nga rendimenti i ulët i prodhimit në krahasim me kultivarët e rinj, ky sistem prodhimi i bazuar në varietetet tradicionale është më i qëndrueshëm dhe krijon kushtet e përshtatshme për një zhvillim të qëndrueshëm në zona të tilla të largëta.

5.11. FUTJA E KULTIVARËVE TË RINJ, SISTEMEVE TË FURNIZIMIT TË FARAVE DHE PROBLEMEVE ME VARIETETET INDIGJENE TË BIMËVE.

Sektori publik, prodhon kategori farash me rendiment të lartë, duke filluar nga farat e mbarështimit te farat parabazike. Përfshirë ato të kategorisë bazë.

Sektori privat, duke përfshirë edhe ato të kategorisë bazë.

Prodhimi dhe shpërndarja e farave në Shqipëri kryhet përmes dy sektorëve: sektori publik dhe privat. **Sektori publik**, i cili përfaqësohet nga QTTB-të, prodhon kategori farash me rendiment të lartë, duke filluar nga farat e mbarështimit te farat parabazike. Përfshirë ato të kategorisë bazë. Kjo ndodh për shkak të kërkesës për sasi të vogla farash për njësi sipërfaqeje, sepse prodhimi i farave të tilla ka nevojë për teknologji dhe vëmendje të veçantë. Si rregull, farat e certifikuar prodhohen nga sektori privat kryesisht përmes shoqatave të fermerëve.

Megjithëse ekziston një sistem i prodhimit të farave, në fakt ai nuk është një sistem i institucionalizuar në lidhje me marrëdhëniet organike të të dy sektorëve dhe marrëdhëniet e duhura kontraktuale. Kjo ka krijuar probleme me funksionimin e duhur të këtij sistemi. Për rrjedhojë, jo të gjitha farat parabazike ose bazike përdoren nga shoqatat e fermerëve për prodhimin e farave përkatëse bazike dhe të certifikuar, por ato përdoren për prodhim të gjerë, duke zvogëluar kështu mundësitë për të mbuluar me farë të certifikuar një sipërfaqe më të madhe.

Në ditët e sotme në Shqipëri futja e varieteteve të reja në prodhimin bujqësor është një kërkesë normale dhe e ligjshme. Kjo është e vërtetë në veçanti për kulturat bujqësore të kultivuara në fushë të hapur, për shkak të pranisë së sëmundjeve dhe

insekteve të dëmshme dhe nevojës për një cilësi më të mirë dhe produktivitet më të lartë. Aktualisht, kultivarët e rinj të kulturave bujqësore futen në një mënyrë të paorganizuar, të kontrolluar nga tregtarët e farërave që sjellin kryesisht kultivarë të huaj përmes shpërndarjes së farave. Aktualisht, nuk ka një sistem zyrtar të analizave në terren të përdorura nga institucionet kërkimore. Analiza të tilla u përdorën për kultivarë të rinj në disa zona që përfaqësojnë zona ekologjike të vendit. Rrjedhimisht, shpërndarja e kultivarëve lokalë është e vështirë jo vetëm për shkak të mungesës së një sistemi analizimi në terren, por edhe për shkak të mungesës së informacionit dhe një infrastrukture të duhur për shpërndarjen e informacionit.

Kultivarët e rinj të kulturave bujqësore futen në një mënyrë të paorganizuar, të kontrolluar nga tregtarët e farërave që sjellin kryesisht kultivarë të huaj përmes shpërndarjes së farave.

Ne nuk mund të flasim akoma për tregje të konsoliduara zyrtare dhe vendet specifike të njohura nga fermerët, të cilët janë njëkohësisht konsumatorë të këtyre produkteve (fara dhe fidanë). Si pasojë, mungon infrastruktura për të përhapur kultivarë të rinj. Kjo mund të jetë për shkak të prodhimit të fragmentuar bujqësor, të përfaqësuar nga ferma të vogla që nuk mundën dhe nuk kanë interes për intensifikimin e prodhimit bujqësor.

Në përgjithësi, është vërejtur se sistemi ekzistues i prodhimit dhe shpërndarjes së farave cilësore në Shqipëri nuk funksionon siç duhet përgjatë të gjithë zinxhirit të këtij procesi. Kjo mbetet pengesa kryesore në marrjen e farave me cilësi të lartë për një numër kryesor të varieteteve të bimëve, rrjedhimisht në marrjen e produkteve në sasi të mëdha dhe me cilësi. Në kushtet e dhëna, ekziston “kaos” dhe parregullsi në tregtimin, kontrollin dhe përdorimin e farave dhe fidanëve të importuar dhe vendas. Për shkak të përqendrimit kryesor të tregtarëve në rritjen e fitimeve, tregtimi i farave dhe fidanëve gjatë 15 viteve të fundit ka ngritur shumë probleme në identifikimin dhe vlerësimin e një pjese të kultivarëve dhe llojeve që përdoren aktualisht nga fermerët kryesisht në vreshtari, pemë frutore, agrume dhe ullinj.

5.12. TRANSFERIMI I MATERIALIT GJENETIK

Siç u përmend më lart, Shqipëria nuk ka një rrjet të organizuar për transferimin dhe shkëmbimin e materialeve gjenetike me institucionet partnere (brenda dhe jashtë vendit) që merren me ruajtjen dhe menaxhimin e burimeve gjenetike. Rastet e vetme të

identifikuara janë ato të misioneve të zakonshme mbledhëse, ku materiali i mbledhur ndahet mes mbledhësve dhe ruhet në institucionet e tyre përkatëse.

Për shkak të këtyre misioneve të zakonshme, një pjesë e aksesioneve që përfaqësojnë germoplazmën bimore shqiptare aktualisht mund të gjenden në institutin e Gatersleben në Gjermani dhe në Institutin e Barit në Itali. Një pjesë e kësaj germoplazme është riatdhesuar, ndërsa pjesa tjetër pritet të riatdhesohet në të ardhmen. Kohët e fundit, janë nënshkruar disa marrëveshje për transferimin e materialit mes institucioneve vendase, kryesisht mes Ministrisë së Bujqësisë dhe Universitetit Bujqësor të Tiranës. Nuk ka marrëveshje të tilla me institucione të tjera si Ministria e Mjedisit, Fakulteti i Shkencave të Natyrës apo organizata joqeveritare.

Veprimet që duhen ndërmarrë për bashkëpunimin në fushën e burimeve gjenetike të bimëve:

- ☀️ Krijimi i një marrëveshjeje evropiane për BGJB-të dhe i një direktive uniforme për transferimin e materialit në kuadrin e programit ECPGR;
- ☀️ Formulimi i marrëveshjeve për bashkëpunimin dhe shkëmbimin e materialeve me të gjitha institucionet vendase dhe me të gjithë aktorët shtetërorë dhe privatë të interesuar për ruajtjen dhe menaxhimin e burimeve gjenetike bimore;
- ☀️ Rishikimi i të gjithë personave të kontaktit ekzistues të emëruar për përfaqësimin në grupet rajonale dhe ndërkombëtare të punës dhe zëvendësimi i atyre që nuk kanë qenë aktiv dhe nuk kanë marrë pjesë në aktivitetet e organizuara;
- ☀️ Zhvillimi i sistemeve të përshtatshme dhe bashkëkohore të dokumentimit dhe komunikimit që synojnë unifikimin e modeleve me qëllim sigurimin aksesit në përdorimin e të dhënave për të gjithë rajonin dhe më gjerë;
- ☀️ Shkëmbimi i përvojave dhe teknologjive brenda rajonit, përmes organizimit të aktiviteteve të përbashkëta në lidhje me promovimin, trajnimin dhe kualifikimin e personelit;
- ☀️ Aktivizimi i rrjetit të shkëmbimit të informacionit dhe materialit gjenetik në rajon;
- ☀️ Përcaktimi i përgjegjësive për ruajtjen e materialeve gjenetike me vlerë të lartë midis partnerëve në rajon;
- ☀️ Vlerësimi dhe përdorimi i materialit dhe kërkimit shkencor të ruajtur në tematika me interes të përbashkët në fushën e burimeve bimore.

PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Orchis mascula

PËRFUNDIME DHE REKOMANDIME

Shqipëria duhet të miratojë një regjim regjistrimi për mbrojtjen e BGjB-ve dhe materialit bimor indigjen që paraqesin interes aktual ose potencial për veprimtaritë në fushën e bujqësisë, agropylltarisë dhe peizazhit, ndonëse përjashtohen varietetet e mbrojtura nga të drejtat e pronësisë intelektuale. Kërkesë për regjistrim në bazën e të dhënave mund të paraqitet nga çdo subjekt që përfaqëson interesat e zonës gjeografike ku BGjB, AEK apo varietet lokale gjenden më gjerësisht, apo ku materiali indigjen i ndodhur në mënyrë rastësore shfaq ndryshueshmërinë më të madhe gjenetike.

Subjekti do të jetë përgjegjës për mbajtjen *in-situ* të materialit bimor. Pasi materiali specifik bimor (ruajtur *in situ* në Bankën Gjenetike Shqiptare) të regjistrohet, do të përfshihet në bazën kombëtare të të dhënave të regjistrimit të burimeve gjenetike të bimëve.

Subjekti që zotëron regjistrimin e materialit bimor ka të drejtën e konsultimit para aksesit dhe të ndarjes së përfitimeve.

Po ashtu, mund të regjistrohen edhe njohuritë tradicionale, me qëllim parandalimin riprodhimin, përdorimin tregtar ose përdorimin industrial. Aksesit në germplazmën e materialit bimor dhe përdorimi i bimëve ose pjesëve të tyre për qëllime industriale ose bioteknologjike kërkon autorizim paraprak nga Ministria e Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural. Subjekti që zotëron regjistrimin e materialit bimor ka të drejtën e konsultimit para aksesit dhe të ndarjes së përfitimeve.

Forcimi i autoritetit kombëtar kompetent për të trajtuar çështjen e zhvillimit të kuadrove, përfshirë zhvillimin e një baze të dhënash për krijimin e mënyrave sui generis të katalogimit të NJT-ve dhe përdorimit të burimeve gjenetike për të mbështetur zbatimin e kuadrit rregullator dhe të politikave të ANP-së.

Fatkeqësisht, zhvillimi i rregulloreve ligjore për aksesin në burimet gjenetike ka qenë i ndarë nga aktivitetet kombëtare për ruajtjen dhe përdorimin e qëndrueshëm të diversitetit biologjik në Shqipëri. Rregulloret për aksesin bazohen në idenë e ruajtjes së diversitetit biologjik, përdorimit të qëndrueshëm dhe shpërndarjes së drejtë të përfitimeve të tij.

Rregulloret për aksesin bazohen në idenë e ruajtjes së diversitetit biologjik, përdorimit të qëndrueshëm dhe shpërndarjes së drejtë të përfitimeve të tij.

Autoriteti kombëtar kompetent për ANP-në është Ministria e Mjedisit; ajo miraton politikat kombëtare dhe udhëzimet dhe normat për menaxhimin e burimeve gjenetike. Po ashtu, ajo krijon strategjinë ndërkombëtare për negociatat ndërkombëtare në koordinim me organet e tjera dhe, ndër të tjera, mban regjistrin e kontratave të aksesit dhe të subjekteve kërkimore kombëtare.

Është shumë e rëndësishme të disponohet një strategji kombëtare për ruajtjen e burimeve gjenetike në Shqipëri. Rekomandohet që të krijohen inventarë kombëtarë të AEK në Shqipëri dhe të vlerësohet statusi i tyre i ruajtjes.

- ☀️ Duhet të hartohen listat e specieve prioritare për ruajtje dhe përdorim të qëndrueshëm dhe të vendosen veprimet e duhura të ruajtjes, si in situ ashtu edhe ex situ.
- ☀️ Rekomandohet që të krijohen inventarë kombëtarë të AEK në Shqipëri dhe të vlerësohet statusi i tyre i ruajtjes.
- ☀️ Duhet të hartohen listat e specieve prioritare për ruajtje dhe përdorim të qëndrueshëm dhe të vendosen veprimet e duhura të ruajtjes, si in situ ashtu edhe ex situ.
- ☀️ Duhet të zhvillohet dhe të publikohet ose të përfshihet në Planin Kombëtar të Veprimit për Biodiversitetin një strategji kombëtare për ruajtjen e AEK-ve në Shqipëri.

Kujdes urgjent duhet t'i kushtohet zhvillimit të një strategjie kombëtare dhe një plani veprimi siç përmendet në Forumin Evropian për BGJB-të.

BIBLIOGRAFIA

Orchis Tridentata Scop

- ☀ DSA (2009): The Medicinal and Aromatic Plants Value Chain in Albania, report prepared for USAID – Albania Agriculture Competitiveness (AAC) Program. Databaza tregtare e EUROSTAT (2014): <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/database>. Konsultuar në maj 2014.
- ☀ FAO (2013): Agrifood chain organization in Albania – the case of MAPs and fruits.
- ☀ Forest Genetic Resources Working Papers State of Forest Tree Genetic Resources in Albania by Maxhun Dida General Directorate for Forestry and Pasture Tiranë 2003
- ☀ Ibraliu A, Faslia N, Mullaj A dhe X Mi (2014): Status of Medicinal Plant Research in Albania. 2014. Current Trends in Medicinal Botany. I.K. International Publishing House Pvt. Ltd. ISSN 978-93-82332-50-3, f. 61-76.
- ☀ Ibraliu A, Mullaj F, Elezi J, Shehu dhe Gixhari B (2014): Burimet gjenetike të bimëve medicinale dhe aromatike të Shqipërisë - Statusi aktual i koleksionit kombëtar të BMA-ve në Shqipëri. Diskutimet e CMAPSEEC TË 8-të, Durrës, Shqipëri.
- ☀ IDRA (2010): Survey on MAPs for SNV-Promali covered area (Korçë, Shkodër, Dibër, Kukës, dhe Elbasan).
- ☀ K. Hammer H. Knüpfner L. Xhuveli P. Perrino. Estimating genetic erosion in landraces — two case studies. Genetic Resources and Crop Evolution August 1996, Volume 43, Issue 4, pp 329–336
- ☀ Hammer, K., G. Laghetti, D. Pignone, K. Pistrick, L. Xhuveli & P. Perrino, 1994. Emergency collecting missions to Albania, 1993. Plant Genetic Resources Newsl. 97: 59–62.
- ☀ Papparisto K, Demiri M, Mitrush I, Qosja Xh (1988): Flora e Shqipërisë. Vëll. 1. Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, Shqipëri.
- ☀ Lista e kuqe e florës dhe faunës së egër (2013), Shqipëri, miratuar me urdhër të ministrit nr. 1280, datë 20.11.2013
- ☀ UNDP dhe BE (2005): The Agribusiness Sector in Albania. Inward Investment Opportunities. Trade Liberalization and Promotion Program.
- ☀ UNSTAT Comtrade (2014): <http://comtrade.un.org/data/>. Konsultuar në 2015.
- ☀ USDA International Trade Database (2015): <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome?navid=marketing-trade>. Konsultuar në 2015.
- ☀ Raporti i projektit SEEDNet, 2005-2011
- ☀ Vangjeli J, Ruci B, Mullaj A. (1995): Libri i Kuq (bimët e kërcënuara dhe të rralla të Shqipërisë). Instituti i Kërkimeve Biologjike, Akademia e Shkencave, Tiranë, Shqipëri
- ☀ Vëzhgim Ekologjik i Pyjeve të virgjra të Shqipërisë, një grup autorësh, Tiranë 1997

